

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

**Педагогічні умови виховання толерантності учнів початкової
школи**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 441 групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Спеціалізація: логопедія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта
Михайлова Ірина В'ячеславівна
Керівник к.пед.н., доцент Гриценко І. В
Рецензент к.філ.н., доцент Валуєва І. В

Херсон - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАННОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	6
1.1. Толерантність як психолого-педагогічна проблема.....	6
1.2. Основні підходи до виховання толерантності в учнів початкових класів.....	11
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	22
2.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання толерантності молодших школярів	22
2.2. Стан сформованості толерантності молодших школярів.....	28
2.3. Експериментальна робота з виховання толерантності в освітньому процесі початкової школи.....	34
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	57
Додаток А. Анкета самооцінки навичок толерантної поведінки молодших школярів	58
Додаток Б. Методика «Що таке добре і що таке погано»	59
Додаток В. Толерантність, що це? (Сценарій тренінгу).....	60
Додаток Г. Ігри на виховання толерантності молодших школярів.....	62
Додаток Д. Кодекс академічної доброчесності.....	66
Додаток Е. Довідка	67

Вступ

Актуальність теми. Серед ціннісних пріоритетів сучасного освітнього процесу проблема виховання толерантності підростаючого покоління посідає особливе місце не тільки в Україні, а й у цілому світі. Українське суспільство сьогодні переживає складний період саморозвитку, який характеризується повільним і суперечливим становленням гуманістичних та демократичних цінностей у суспільстві.

Основний напрямок освіти XXI століття – формування нової людини, яке відбувається за допомогою розвивальних, культуро творчих та здоров'язберігаючих підходів. Навчання в НУШ направлене на виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, готова сприймати та аналізувати інформацію, приймати виважені рішення, критично мислити, творчо підходити до розв'язування виникаючих проблем.

З підвищенням значущості культурологічного аспекту в сучасній освіті виникає потреба у вихованні норм гуманних відносин, поваги до чужої позиції, вільного мислення й самовизначення, активного ставлення до оточення з визнанням права на іншу думку. час.

Запорукою міжнаціональної й міжетнічної стабільності в Україні стає виховання толерантності, яка допомагає дитині оволодіти регіональною культурою різних народів і створює передумови для діалогу та співпраці між представниками різних культурних належностей.

Виховання толерантності дітей молодшого шкільного віку в умовах полікультурного освітнього простору стає детермінантою позитивного сприйняття й ставлення особистості до дійсності під час її критичного осмислення.

Виховання толерантності в нових підходах до навчального процесу вкрай важливе, оскільки толерантність в сучасному освітньому процесі

виступає як основа педагогічного спілкування між учителем та учнями. Сутність якого спрямована на створення оптимальних педагогічних умов, за яких в учнів формується культура власної гідності та, самовираження особистості.

З позицій педагогіки толерантність розглядають у поєднанні з вихованням доброзичливого ставлення до інших народів, у контексті культури міжнаціонального спілкування. Цей підхід проаналізований в працях Л. Байбородова, Л. Бернадської, В. Богданової, К. Васильченко, С. Ващенко, С. Ворошилової, Г. Коберник, Є. Левченко, В. Петрицького, П. Степанова, Г. Солдатова та ін.

Вивчення та аналіз стану проблеми свідчать про наявність глибоких протиріч: між нагальною потребою суспільства в толерантній особистості та недостатньою спрямованістю системи освіти на її виховання. Актуальність проблеми обумовили вибір теми роботи «Педагогічні умови виховання толерантності учнів початкової школи».

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання толерантності учнів початкової школи.

Відповідно до мети роботи було поставлено такі **завдання** дослідження:

- 1) на основі аналізу педагогічної та психологічної літератури науково обґрунтувати зміст поняття «толерантність»;
- 2) проаналізувати сучасні підходи до виховання толерантності у молодшому шкільному віці;
- 3) дослідити критерії та рівні сформованості толерантності молодших школярів;
- 4) теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів.

Об'єкт дослідження – виховання толерантності молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання толерантності в освітньому процесі початкової школи.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що ефективність виховання толерантності молодших школярів буде досягнута за таких умов:

- урахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку;
- формування навичок толерантної поведінки, позитивного ставлення до себе та інших людей;
- створення толерантного виховного середовища;
- впровадження в освітній процес початкової школи спеціальних завдань, ігрових і творчих вправ, що сприяють вихованню толерантності молодших школярів.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення визначеної мети застосовувався комплекс *методів дослідження*: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури з метою здійснення історико-логічного аналізу проблеми; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду формування толерантності; педагогічне спостереження, індивідуальні та колективні бесіди, тестування, констатувальний експеримент для визначення рівня толерантності молодших школярів; формувальний експеримент для перевірки ефективності розроблених педагогічних умов виховання толерантності.

Наукова новизна полягає в уточненні й подальшому розвитку наукових поглядів на проблему виховання толерантності учнів початкової школи.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані в практиці роботи початкової школи та в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти.

Структура випускної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Розділ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАННОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Толерантність як психолого-педагогічна проблема

Особливої актуальності набуває сьогодні необхідність наукового осмислення й визначення сутності та змісту виховання толерантності для українського суспільства. Це можна пояснити суспільним прагненням подолати внутрішню роз'єднаність у політичній, соціальній, національній і релігійній сферах. Вдосконалення змісту толерантного виховання й пошук нових підходів до формування толерантної поведінки стає одним з найважливіших завдань освіти особистості в умовах полікультурного простору.

Поняття «толерантність» зазнавало змін в процесі історико-культурного розвитку та становлення педагогічної думки. Аналіз літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї виховання толерантності мають відображення в роботах О. Сухомлинської, А. Пагодіної, С. Марченко, В. Тишкова, Г. Солдатової, О. Савченко, У. Хейнс, С. Уманова.

Розробкою методичних рекомендацій з формування толерантності в школярів займалися сучасні вчені: Г. Безюлева, Я. Береговий, С. Ващенко, Л. Вишневська, С. Ворошилова, О. Волошина, С. Герасімов, О. Грива, Є. Іванова, В. Кривенко.

Через багатоаспектність і різноманітність проявів у суспільному житті феномен толерантності тлумачать з позицій різних підходів. Згідно з визначенням В. Лекторського «У контексті філософського тлумачення «толерантність» набуває значення терпіння, терпимості, витримки, примирення, постійної готовності гідно сприймати особистість або річ.

Прибічники психологічного аспекту розуміють толерантність як виникнення в індивіда зниження сенситивності до взаємодії, яке має зв'язок з особливостями темпераменту, із захистом від фрустрації, а також з комплексом імперативних настанов щодо прояву великодушності до іншого» [29, с.46].

Р. Валітовою толерантність пояснюється як моральна якість, що характеризує ставлення людини до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, а також як прагнення до взаєморозуміння, узгодження різних інтересів і точок зору засобами роз'яснення та переконання [12, с.62].

З педагогічної точки зору, толерантність постає метою виховання й водночас засобом освітнього процесу. Дослідник С. Герасимов зазначає, що педагогічна сутність поняття “толерантність” вміщує толерантність як складне явище, новоутворення особистості, яке виражає систему її терпимого ставлення до навколишнього середовища, світу, етносу, нації, релігії, позиції, думок і поведінки інших людей... необхідна умова дотримання принципів людського гуртожитку...» [20, с.15].

Враховуючи вищезазначені тлумачення поняття толерантності, можна визначити толерантність як інтегративну моральну цінність, що характеризується доброзичливим ставленням до поглядів і вірувань іншого, зацікавленість у позиції іншого незалежно від його етнічної, національної або культурної належності, що передбачає вміння контролювати власну поведінку, а також уміння вести активний конструктивний діалог з метою розширення власного досвіду й знаходження компромісу.

На думку О. Гриви, зміст толерантності полягає в прояві емпатії до партнера, у відкритому обміні думками, у зацікавленому сприйнятті іншого, а також у збереженні й розвитку культурної самобутності кожного окремого народу, позитивному співробітництві та солідарності в розв'язанні суспільних проблем.

Зміст толерантності базується також на усвідомленні й виокремленні меж існування зазначеного феномену, тобто визначенні граней, які

відмежовують толерантність від її протилежного прояву – інтолерантності» [21, с.15].

Можна погодитись з думками Р. Валітової, яка в змісті толерантності вбачає не кінцеву мету ідеального міжособистісного спілкування, а початкову стадію вдосконалення людського співіснування [12, с.63].

Слід відзначити, що сучасний інтерес науковців [19; 25; 27; 33] до толерантності пояснюється розумінням її як інструменту зниження соціальної напруженості й розвитку етнополітичної стабільності в українському суспільстві. Саме тому чимало уваги в сучасних наукових дослідженнях надається пошуку розв'язань завдань з проблеми виховання толерантності, формуванню якостей толерантної особистості школярів, пошуку форм і методів виховання толерантної поведінки.

Зміст виховання толерантності ґрунтується на ідеях і підходах «гуманістичної педагогіки» (Ш. Амонашвілі, Я. Корчак, Б. Ліхачов, В. Сухомлинський), на «педагогіці співпраці» (О. Газман, П. Гальперін, Я. Коменський, А. Макаренко), на «педагогіці ненасильства» (А. Козлова, В. Маралов, В. Сітаров) і на «педагогіці культури світу» (Є. Соколов, З. Шнекендорф).

На думку Л. Байбародова «толерантність, сформована в шкільні роки, постає однією з найважливіших умов зниження напруженості в суспільстві, здатність прийняти іншу точку зору стає одним з критеріїв людини, яка вміє засвоювати та переробляти нову інформацію, має стійкі соціальні й етичні переконання, а також здатна до соціального пристосування та соціальної творчості» [2, с.7].

Виходячи з психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку З. Васильченко зазначає, що «ця вікова категорія школярів є найбільш піддатливою для виховання толерантності. Це пояснює необхідність починати виховувати толерантну поведінку на засадах шкільної освіти, починаючи з початкової школи.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для закладення основних норм культури спілкування, це період, коли відбувається інтенсивний розвиток загального формування особистості дитини» [13, с.230]

Поняття «толерантність молодшого школяра», на думку С. Ващенко можна визначити як «стійку особистісну властивість, що характеризується визнанням права на відмінність і вмінням доброзичливого ставлення до цінностей інших без збитку для власної особистості; сформованістю вмінь налагоджувати стосунки з іншими людьми шляхом діалогу; передбачає здатність регулювати прояв власних негативних емоційних і поведінкових реакцій на несхожість» [14, с.35].

Полікультурність, на думку О. Сухомлинської, «здатна створювати атмосферу рівноправного співіснування, органічного взаємозв'язку, а також взаємозбагачення культур різних етнокультурних спільнот, оскільки вона є принципом функціонування та співіснування різних етносів у певному соціумі.

Інтеграція та взаємодоповнення полікультурного й національного аспектів у системі української освіти сьогодні стають демократичним шляхом вирішення проблеми шкільної освіти в Україні [38, с.23].

Полікультурна освіта є стрижневим елементом, що забезпечує підготовку особистості до безконфліктного існування в суспільстві, інтеграції в культуру, самореалізації, активної творчої життєдіяльності, вміння цінувати власні національні цінності й з пошаною ставитися до цінностей інших людей.

У наші дні освіта в узгодженні з контекстом культури має завдання збагатити особистість дитини різноманітними відомостями про різні культури, нації, етноси з метою допомоги їй у знаходженні власного місця в цій суспільній культурі, сформувати власний культурний образ.

Як вважає С. Уманов, полікультурний освітній простір у школі, з одного боку, створює умови для однакових способів пізнання дійсності для будь-якого етносу, а з іншого – виникає можливість діалогу культур, що сприяє розвитку кожної конкретної культури. Виховання толерантності в

полікультурному освітньому просторі сприяє поступовому розвитку здатності учнів до адаптації в будь-якому національному або етнічному середовищі, а також у середовищі будь-якого виду діяльності [41, с.48].

Сучасне пояснення феномену толерантності на думку П. Степанова, відрізняється більш змістовним характером: основною для його створення стає формування людини, здатної до ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі; людини, що володіє розвинутим почуттям розуміння й поваги до інших культурних цінностей і надбань.

Основними завданнями для розвитку толерантності стають:

- глибоке й вдумливе оволодіння культурою власного народу;
- ознайомлення з культурами регіону, країни тощо;
- створення сприятливих умов для інтеграції учнів у культури інших народів;
- формування здатності прийняття різних культур і представників різних етносів або національностей, формування толерантних установок поведінки;
- підготовка кваліфікованих спеціалістів до організації й здійснення педагогічної діяльності в поліетнічному середовищі [37, с.48].

Беручи до уваги все вищезазначене, ми розуміємо поняття «толерантність» як засвоєння знань про особливості традицій і цінностей культурного життя різних народів на основі взаємодії між представниками різних етносів або національностей.

Проблема формування толерантної особистості, яка на думку В. Петрицького «є унікальною та індивідуальною, дуже актуальна і має полікультурному спрямованість. Адже тільки толерантна особистість здатна реалізовувати свої права й обов'язки, не порушуючи права і обов'язки інших; вміє самостійно мислити і вільно творити, здійснювати моральний вибір, впевнено нести відповідальність за свою поведінку, ефективно жити в мінливому сучасному світі.

Правомірно розглядати толерантність у широкому сенсі як характеристику індивідуальної свідомості, а в більш вузькому сенсі – як

особливу рису особистості, яка не притаманна людині від початку і може ніколи не з'явитися, не будучи спеціально вихована, сформована. Толерантність важлива в індивідуально-особистісному розвитку, в соціалізації і навчанні. Принцип толерантності в освіті дає можливості особистісного самоосвіти, активне засвоєння різних способів пізнавальної діяльності, відкритість новим освітнім можливостям» [33, с.140].

1.2. Основні підходи до виховання толерантності в учнів початкових класів

До основних методологічних підходів у вихованні толерантності молодших школярів, на думку А. Пагодіна, слід віднести такі: особистісно-орієнтований, комунікативно-діалогічний, діяльнісний, культурологічний, гуманістичний та аксіологічний [32, с.4].

Особистісно-орієнтований підхід можна назвати базовим для виховання всебічно розвиненої, цілісної особистості, здатної виявляти повагу до прав і свобод інших людей.

Комунікативно-діалогічний підхід передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію педагога й учня молодших класів. За такої взаємодії відбувається процес накопичення моделі толерантної поведінки.

Як вважає Є. Койкова, культурологічний підхід забезпечує вирішення комплексу важливих завдань: оволодіння молодшими школярами культурою власного народу як однією з умов інтеграції в інші культури; формування в дитини уявлень про різноманіття культур у світі; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; створення умов для інтеграції учнів у культури інших народів; формування вмій і навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур; виховання молодших школярів у дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування [25, с.8].

Діяльнісний підхід розглядає толерантність як постійну активну діяльність, лише через активне включення молодшого школяра в діяльність у

взаємодію з іншими людьми формується толерантна поведінка і власне толерантність як якість особистості.

Гуманістичний підхід орієнтує педагогічний процес на розвиток особистості молодшого школяра, його можливостей, визнання людини найвищою цінністю, що також стає базовим для виховання толерантності.

Аксіологічний підхід у руслі виховання толерантності в молодшого школяра спрямовує зміст цього процесу на оволодіння учнями національними й загальнолюдськими цінностями, однією з яких є толерантність [25, с.8].

Визначення змісту та мети виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного середовища потребує попереднього аналізу функцій толерантності.

У В. Петрицького ми знаходимо характеристику мирозабезпечувальної, регулятивної та психологічної функцій толерантності. Так, мирозабезпечувальна функція визначає багатомірність середовища й різних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування носіїв інших релігійних, національних або культурних відмінностей [33, с.142].

Регулятивна функція, на думку дослідника, дає змогу стримувати ворожість у поєднанні з позитивною реакцією, представляє конструктивний вихід із конфліктних ситуацій, орієнтує відносини на дотримання рівних прав, поваги та свободи.

Психологічна функція стає основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, суспільстві, формує та розвиває етнічну, національну самосвідомість, підтримує й розвиває самооцінку особистості [33, с.144].

Вчений також виокремлює комунікативну та орієнтаційно-евристичну функції, які, на його думку, існують у межах індивідуальної моралі, оскільки толерантність дає змогу зрозуміти того, з ким спілкуєшся, а також оптимізує процес спілкування. У межах суспільної моралі дослідник виділяє гносеологічну, прогностичну та превентивну функції [33, с.145].

Виділяють також гуманітарну, ідентифікаційну функції толерантності й функцію соціальної адаптації. Соціально-адаптивна функція толерантності

значуща, оскільки реалізується в процесі рефлексії особистості, а гуманітарна засновується на формуванні ціннісних орієнтацій та інтересів людини з метою розвитку духовно багаті особистості, що вміє протистояти авторитаризму і не людяності [39, с.25].

Таким чином, основні функції толерантності в молодшому шкільному віці ми виділяємо, виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних домінант виховання толерантності в учнів молодших класів.

Так, серед функцій, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра, Г. Коберник виділяє «функції стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу.

Функція стійкості полягає у формуванні в учнів молодших класів адекватного ставлення до дійсності, конкретних життєвих ситуацій, власної поведінки й оточення.

Спонукальна функція толерантності забезпечує початок поступового усвідомлення молодшим школярем власної позиції, власного “Я”, що передує формуванню самоідентифікації й автономії його особистості. Ця функція визначає мотивацію поведінки молодшого школяра, сприяє розвитку його критичного мислення, розширює кругозір.

Адаптаційна функція сприяє становленню позитивного ставлення до конструктивної співпраці з виробленням спільного вирішення проблем.

Оцінно-прогностична функція дає змогу молодшому школяреві поступово розширювати контакти спілкування, сприяє вмінню встановлювати контакти на основі відкритого діалогу. Учні поступово починають розуміти, що сумісна діяльність не завжди ґрунтується на основі однакових уявлень, інтересів і мотивів.

Інтегруюча функція спрямована на подолання внутрішніх зіткнень із зовнішніми, що присутні в мікрогрупах і загрожують збереженню групи. Зазначена функція забезпечує стабільність у мікрогрупах, класі, школі та стимулює розвиток міжособистісних стосунків між учнями» [24, с.48].

На думку С. Бобінова основну роль у вихованні толерантності відіграє освіта, яку традиційно сприймають як процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи накопичених знань, практичних умінь і навичок [9, с.76].

Сучасна освіта покликана сприяти збереженню традицій, відкриттю нових культур, віросповідань, знайомству з різноманітним звичаїв, норм поведінки, формуванню здібностей до сприйняття різних культур і дбайливого ставлення до них. Міцний зв'язок між культурою різних народів та освітою формує безмежний освітній полікультурний простір, у якому виховується сучасна дитина.

Виховання толерантності, як вважає С. Ворошилова, ґрунтується на поважному ставленні до представників інших національностей і релігій; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливості національної та релігійної освіти для кожного народу; на створенні й функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій; підтримці державою національно-культурних ініціатив, а також на відсутності тиску з боку міжнародних, національних та релігійних організацій [19, с.83].

Отже, метою виховання толерантності молодшого школяра в умовах полікультурного освітнього простору стає розвиток толерантних якостей особистості молодшого школяра. Досягти її можна лише в ході вирішення таких завдань, як: запобігання проявам інтолерантності в класі; налагодження атмосфери діалогу та співпраці під час спілкування; створення позитивних установок на співіснування різного; формування прагнення зрозуміти іншого; розвиток здатності критично ставитися до власної діяльності й поведінки; формування вмінь конструктивно виходити з конфліктних ситуацій; розвиток здібностей до співпереживання та співчуття, а також довіри й гідності.

У визначенні змісту виховання толерантності доцільною також вважаємо модель Г. Безульова, де автор відображає форми поведінки в толерантному та інтолерантному класах. Так, у поведінці учнів толерантного

класу простежуються такі прояви поведінки: вміння уважно слухати та чути один одного; прагнення розібратися й розпитати. У такому класі також відчувається атмосфера доброзичливості, ввічливого спілкування, підтримки, поваги та емпатії. В інтолерантному класі для поведінки учнів характерними стають такі прояви поведінки: невміння слухати, небажання пізнавати один одного, обвинувачення, насмішки, осудження та критика будь-яких думок, накази, погрози, попередження [4, с.48].

Актуальними сьогодні й надзвичайно важливими завданнями початкової освіти у сфері педагогіки толерантності Г. Безульов вважає: «навчання життя в різноманітному світі; навчання конструктивно розв'язувати конфлікти; виховання відповідальності за свої вчинки» [4, с. 59].

Слід зазначити, що толерантність забезпечує успішну соціалізацію та стає умовою розвитку самоусвідомлення, національної свідомості, власної ідентичності й гідності особистості.

За словами І. Абакумова, у полікультурному освітньому просторі школа, шкільний клас відіграють важливу роль у вихованні толерантності, оскільки стають мікросередовищем соціальних відносин, які дитина проектує на свої подальші відносини з оточенням у дорослому житті. У таких мікросередовищах закладаються основи толерантних взаємин, саме тому в кожному класі має бути створена сприятлива атмосфера для закладення установок толерантної поведінки [1, с.5].

Відомо, що толерантність має міцний зв'язок із такими базовими вольовими властивостями людини, як: витримка, самовладання, саморегуляція, – які можна формувати в процесі виховання. Витримку й самовладання психологи вважають зовнішнім проявом толерантності як першої реакції індивіда на незнайоме його ціннісній системі. Всі вищезазначені якості не існують в особистості окремо, а формуються протягом життя. У шкільному віці розвиток волі відбувається під впливом навчальної діяльності, яка є обов'язковою й потребує чималих зусиль контролювати власну поведінку.

Як вважає С. Ващенко, школа повинна навчити дітей толерантності, а саме:

- розуміти й визнавати інших людей;
- знаходити шляхи взаємодопомоги і взаємодії;
- використовувати мирні засоби для розв'язання конфліктів;
- виховувати моральні якості особистості: доброту, співчуття, чуйність, милосердя, дружелюбність [14, с.48].

Проблема виховання толерантності у молодших школярів особливо актуальна, адже саме в початковій школі закладаються основи спілкування в колективі в процесі виконання спільних завдань, обговорення і прийняття спільних рішень тощо.

Спираючись на погляди Л. Вишневської, можемо зазначити, що основними напрямками формування толерантності у дітей молодшого віку є:

- знайомство з принципом поваги людської гідності всіх без винятку людей;
- розуміння унікальності кожної людини, повага до відмінностей між людьми;
- розуміння принципу взаємодоповнюваності один одного;
- знайомство з особливостями культури, побуту, укладу, сімейного життя в нашому житті,
- виховання активної життєвої позиції [15, с.30].

У своїй роботі О. Волошина пропонує організовувати життєдіяльність учнів так, щоб діти могли проявити і побачити гарне в когось і в чомусь, надавати допомогу дітям в розумінні позашкільного середовища з його труднощами і протиріччями [17, с.54].

Щоб правильно організувати необхідне середовище з формування толерантної свідомості, використовується комплекс методів, які О. Грива ділить на три групи:

1. методи виховання толерантної поведінки на рівні свідомості (роз'яснення, навіювання, етична бесіда, диспут, приклад);

2. методи організації діяльності і виховання досвіду толерантної поведінки (вправа, вимога, привчання, доручення);

3. методи стимулювання толерантної поведінки (заохочення, покарання) [21, с.18].

Л. Байбородова пропонує свою класифікацію методів виховання, засновану на наданні впливу на певні сфери людини:

- на інтелектуальну сферу (метод переконання, який надає доказ необхідності толерантної поведінки; самопереконання, що дозволяє дітям усвідомлено і самостійно робити логічні висновки, формувати погляди).

- на емоційну сферу (метод навіювання, який здатний формувати моральні переживання; самонавіювання, при якому дитина сама намагається пояснити емоційну оцінку своєї поведінки, замислюючись як би на цьому місці вчинила важлива для неї людина - вчитель, батьки).

- на мотиваційну сферу (методи стимулювання, які спонукають дітей до усвідомленої поведінки).

- на вольову сферу (методи вимоги і вправи, що формують мужність, сміливість, принциповість у відстоюванні моральних ідеалів, витримку, навички самоконтролю, організованість, дисципліну, культуру спілкування). Для виховання толерантності найкраще підходять позитивні непрямі вимоги (порада, прохання, натяк). Не можна використовувати негативні непрямі вимоги - засудження і загрози, які призводять до лицемірства.

- на сферу саморегуляції (методи корекції поведінки, що формують совісність, самооцінку, самокритичність, самоконтроль, добropорядність, дозволяють змінювати свою поведінку в стосунках з людьми, що ґрунтуються на особистісному прикладі)

- на предметно-практичну сферу (метод виховують ситуації, які формують у дітей толерантну позицію і соціальну відповідальність)

- на екзистенційну сферу (метод дилем Л.Кольберга, при якому спільно обговорюються моральні проблеми, і метод рефлексії). Обговорення при методі дилем будуються на розроблених питаннях, завжди виникає суперечка

в колективі, кожен повинен навести свої докази, що привчає дітей в майбутньому робити правильний вибір в життєвих ситуаціях [2, с.10].

Щоб реалізувати методи виховання, необхідно використовувати сукупність прийомів, які будуть підходити до певної педагогічної ситуації, до особливостей конкретних учнів.

До основних компонентів виховання толерантності в учнів молодших класів в умовах освітнього полікультурного середовища П. Степанов відносить «набуття знань про толерантність, знань про існування відмінностей у культурах і способах мислення представників інших етнічних, національних або культурних приналежностей; створення установок на доброзичливе ставлення до іншої особистості, а також на зацікавленість у набутті певного досвіду від спілкування з представниками іншої культури; розвиток умінь культурного спілкування й навичок розв'язання конфліктів» [37, с.48].

Так, знання про існування толерантності, набуті дітьми молодшого шкільного віку, допомагають переконувати їх у доцільності певних рішень і вчинків щодо іншої особистості, а також усвідомлювати та управляти власними емоціями.

Як зазначає С. Уманов, процес виховання толерантності не обмежується лише наповненням дітей молодшого шкільного віку знаннями про толерантність, стимулом до прояву їхньої толерантної поведінки стають набуті здібності та вміння вести діалог, уважно з розумінням вислуховувати позицію іншого, намагатися усвідомлювати й приймати позицію іншого такою, якою вона є, впевнено висловлювати власні погляди, спілкуватися культурно, тобто зберігати позитивне доброзичливе ставлення під час спілкування [41, с.24].

Виходячи зі специфіки самої толерантності, а також психолого-педагогічних домінант виховання толерантності в учнів молодших класів, виокремлено основні функції, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра. Серед них В. Петрицьким визначено

такі: стійкості, спонукальну, адаптаційну, оцінно-прогностичну та інтегруючу [33, с.145].

На думку Г. Солдатової, виховання толерантності у молодших школярів не може і не повинно бути епізодичним. Воно обов'язково повинне бути цілеспрямованим, планомірно організованим і систематичним процесом.

У школі діти молодшого шкільного віку взаємодіють з дітьми, які відносяться до різних мікросоціумі, мають різний життєвий досвід і не вміють ще добре взаємодіяти з оточуючими. Тому вчитель, який буде зразком толерантної поведінки, повинен створити доброзичливу обстановку, яка буде сприяти гармонізації відносин, згуртованості та співпраці в класі.

Саме в таких умовах у дитини сформуються такі якості і вміння, як: терпіння, довіра, повага до інших, емпатія, вміння мирно вирішувати конфлікти і слухати інших [36, с.59].

Звичайно, у вихованні толерантності не можна забувати, яку найважливішу роль буде відігравати сім'я. Атмосфера в родині, приклад поведінки батьків та інших родичів мають безпосередній вплив на формування толерантної особистості, тому не можна залишати без уваги роботу з сім'ями учнів. Для цього можна проводити батьківські збори і класні години, спільні виставки, сімейні свята і заняття. Взаємодія між батьками, дітьми та педагогами має бути побудована на взаємній повазі, підтримці, довірі, допомозі один одному.

На думку І. Бега, для формування толерантності в учнів початкової школи можна використовувати прийоми:

1. Направлені на організацію діяльності учнів:

- «Естафета» (взаємодія учнів різних груп)
- «Взаємодопомога» (успіх справи залежить від допомоги друга);
- «Ломка стереотипів» (розуміння того, що громадська думка може бути неправильною);
- «Спілкуватися за правилами» (розробка установка спільно з дітьми правил спілкування і поведінки для виконання завдань);

- «Історії про себе» (інформування і розуміння один одного);
- «Корекція позицій» (тактична зміна поведінки, образів думок, ролей);
- «Обмін думками» (взаємна доповнюваність, уточнення думок).

2. Направлені на формування діалогову і рефлексії:

- «Рольова маска» (виступити в ролі іншої людини);
- «Прогнозування ситуації» (підбір виходів з конфліктних ситуацій);
- «Імпровізація на вільну тему»;
- «Оголення протиріч» (зіткнення і розмежування думок учнів з суперечливим судженням).

3. Роботи з художніми творами: «Склади кінець історії»; «Улюблені книги товариша» (необхідно здогадатися, що люблять їх товариші по класу); «Добрі слова з творів»; «Творчість на задану тему»

Засоби виховання, враховуючи специфіку молодшого шкільного віку, повинні представляти:

- об'єкти матеріальної та духовної культури (прислів'я; загадки; скоромовки; дитячі пісні; українські народні казки; міфи; легенди, поезію).
- натуральні об'єкти (традиційні національні костюми, головні убори, предмети народного декоративно-прикладного мистецтва; предмети побуту);
- зображення (картини, ілюстрації, малюнки, таблиці, фотографії); об'ємні наочні засоби виховання (моделі, макети, муляжі, панорами); символічні і графічні засоби виховання (карти, схеми, графіки, плани);
- технічні засоби виховання (аудіозаписи, радіопередачі; діафільми, кінофільми, відеофільми, телепередачі) [7, с.14].

Заняття, для ефективності формування толерантної поведінки в учнів початкових класів, на думку В. Богданової, повинні включати в себе:

- 1) вправи та ігри на самопізнання і розвиток толерантності, а також толерантної взаємодії з іншими людьми;
- 2) спільні дискусії проблем толерантної взаємодії;
- 3) використання арттерапії, музикотерапії, казкотерапії, лялькотерапії;
- 4) наявність рольових і ділових ігор, театралізацій;

- 5) участь в акціях, підготовці до свята,
- 6) робота в проектній та колективній діяльності [10, с.30].

Таким чином, виховання толерантності молодших школярів постає першочерговим завданням школи в умовах полікультурного освітнього простору. Зміст толерантності полягає в прояві емпатії до партнера, у відкритому обміні думками, у зацікавленому сприйнятті іншого, а також у збереженні та розвитку культурної самобутності кожного окремого народу, позитивному співробітництві й солідарності в розв'язанні суспільних проблем.

Розділ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання толерантності молодших школярів

Ефективне виховання толерантних взаємостосунків молодших школярів вимагає забезпечення певних педагогічних умов, раціональної організації освітнього процесу, при якій школярі виступали б активними учасниками пізнавального процесу. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків у молодших школярів розкриті в працях А. Асмолова, О. Безкоровайної, В. Білоусової, О. Волошиної, С. Герасимова, О. Карякіної, Г. Коберника, Е. Койкової, Т. Кравченко, В. Маралова, І. Пчелінцевої, В. Сітарова, О. Сухомлинської та ін.

На нашу думку, виховання толерантних взаємостосунків у дітей молодшого шкільного віку буде ефективним за таких педагогічних умов:

- 1) врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку;
- 2) формування навичок толерантної поведінки, позитивного ставлення до себе та інших людей;
- 3) створення толерантного виховного середовища;
- 4) впровадження в освітній процес початкової школи програми виховання толерантності молодших школярів.

Розкриємо сутність та зміст цих педагогічних умов.

Перша умова – врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку. Одним із завдань у формуванні особистості молодшого школяра є збагачення його етичними уявленнями та поняттями. Необхідність

виховання толерантності виникає з найперших днів навчання молодших школярів. Виховання толерантних взаємин в учнів початкових класів вимагає врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку (виникнення «внутрішньої позиції», здатності до довільної регуляції поведінки, переважання чуттєво-емоційного аспекту пізнання світу, великої сугестивності, вразливості, сприйнятливості до засвоєння загальнолюдських цінностей, потреби в схваленні з боку старших і ровесників, схильності робити правильні вчинки на очах у вчителя та інших значущих дорослих тощо), врахування індивідуальних особливостей дитини, зорієнтованості на формування в єдності знань, умінь, навичок, свідомості та поведінки, діалогічної взаємодії педагогів і учнів, емоційної відкритості, створення ситуації успіху в процесі колективної діяльності, особистого прикладу і педагогічної підтримки, врахування позитивного впливу громадської думки.

Діяльність сучасного молодшого школяра відбувається в багатовимірному соціумі та в умовах впровадження Державного стандарту початкової школи. Колектив молодших школярів багатогранний (мозаїчний). Мозаїчність виявляється в національному, релігійному, статевому складі, соціальному статусі і різних фізіологічних можливостях. Організація якісної освіти передбачає узгоджених дій між учасниками навчально-виховного процесу їх толерантного ставлення в системі відносин «учень-учень», «вчитель-учень», «учень-вчитель», «учень-батьки», «батьки-учень», «батьки-вчитель», «вчитель-батьки». Вищезначені аргументи вимагають врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку.

Саме в молодшому шкільному віці створюються найсприятливіші умови для формування соціально-значущих якостей особистості, серед яких слід виділити й толерантність. Толерантна свідомість молодших школярів формується в освітньому процесі завдяки орієнтації їх на культурний вибір, надання можливості сповідати свою релігію, національну, народну культуру, визнання права на рівнозначне існування і розвиток всіх соціальних верств населення в сучасному світі. Толерантність як особистісне утворення

допомагає молодшому школяру формувати реальне уявлення про себе та оточуючих.

Друга умова – формування навичок толерантної поведінки, позитивного ставлення до себе та інших людей.

Толерантна поведінка виявляється в позитивному ставленні до себе, почутті власної гідності та вмінні поважати гідність інших людей незалежно від національної, етнічної, релігійної й соціальної приналежності та індивідуальних особливостей; здатності до самопізнання та саморозвитку; позитивному ставленні до інших та доброзичливому ставленні до світу.

Дослідники В. Маралов, В. Ситаров, А. Козлова пропонують розпочинати формувати толерантність у молодших школярів через формування елементів толерантності, у підлітковому і старшому шкільному віці – через розвиток толерантності. У молодшому шкільному віці (2–4 класи) орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Усе більшого значення для розвитку дитини набуває її спілкування з однолітками, де засвоюються відносини дружби, лідерства.

Слід навчити учнів оцінювати себе, свою діяльність, вчинок у конкретний момент, спираючись на рівень власної готовності до толерантних відносин у колективі, найближчому оточенні. Вчителю слід проявити терплячість, поки учень зрозуміє те, що від нього вимагається згідно з прийнятими нормами моралі.

Третя умова – створення толерантного виховного середовища.

Необхідність дотримання даної педагогічної умови зумовлена тим, що в школі має бути створено толерантне виховне середовище, що ґрунтується на гуманістичних, моральних цінностях і створює умови для розвитку інтерсуб'єктного процесу освіти на тлі актуальних перетворень особистості, і само є умовою гуманістичної освіти, що розвиває і виховує толерантну особистість.

Толерантне середовище визначається як духовно насичена атмосфера міжособистісних контактів, що зумовлює світогляд, стиль мислення і

поведінки, включених у неї суб'єктів, і стимулює в них потребу залучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей; простір позитивної взаємодії індивідів, груп, культур, що представляють різні етноси, культури, релігії тощо. Толерантне середовище характеризується насамперед доброзичливою атмосферою учнівському колективі, поважливим ставленням один до одного, взаєморозумінням.

На нашу думку, створення толерантного середовища в учнівській групі сприятиме набуттю вмінь і навичок організувати міжособистісну взаємодію учасників педагогічного процесу на засадах толерантності, виявляти в міжособистісному спілкуванні емпатію та емоційний інтелект. Толерантне середовище як соціально-виховне середовище сприяє соціалізації індивіда, адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, яка розуміє й поділяє інтереси інших людей, а систему її цінностей становлять загальнолюдські.

Побудова толерантного середовища – це поетапний процес цілеспрямованої діяльності всіх суб'єктів освітнього соціуму, які допоможуть у домінуванні толерантних взаємостосунків. Толерантність і виховне середовище мають міцний взаємозв'язок оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме у виховному середовищі, водночас ефективність навчально-виховного процесу в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

Четверта умова – впровадження в освітній процес початкової школи спеціальних завдань, ігрових і творчих вправ, що сприяють вихованню толерантності молодших школярів.

Необхідність дотримання даної педагогічної умови зумовлена тим, що виховання толерантних взаємостосунків у дітей молодшого шкільного віку буде ефективним за умови розроблення та впровадження в освітній процес початкової школи програми виховання толерантності засобами ігрових технологій. Програма виховання толерантності в учнів молодших класів в умовах освітнього середовища передбачає набуття знань про толерантність,

існування відмінностей у культурах і способах мислення представників інших етнічних, національних або культурних приналежностей; створення установок на доброзичливе ставлення до іншої особистості, а також на зацікавленість у набутті певного досвіду від спілкування з представниками іншої культури; розвиток умінь культурного спілкування й навичок розв'язання конфліктів.

Толерантність виявляється у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах із людьми, визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину, повазі її гідності; доброзичливості, довірі; співчутті, співпереживанні, доброті, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді.

Таким чином, нами описано педагогічні умови, за яких виховання толерантних взаємостосунків у дітей молодшого шкільного віку буде ефективним.

2.2. Стан сформованості толерантності молодших школярів

Дослідно-експериментальна проводилася на базі Херсонського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 28. В експерименті брали участь учні четвертих класів.

Дослідно-експериментальна робота була організована у кілька етапів.

На першому етапі (констатувальний) було визначено вихідний рівень сформованості толерантності молодших школярів.

На другому етапі (формувальний) було розроблено систему роботи, спрямовану на виховання толерантних взаємостосунків між дітьми молодшого шкільного віку.

На третьому етапі (контрольний) проаналізовано та узагальнено отриманий експериментальний матеріал, сформульовано висновки.

Констатувальний етап експерименту. У констатувальному експерименті брали участь два класи – 4-А клас (35 учнів) та 4-Б клас (35 учнів).

На констатувальному етапі дослідження для з'ясування стану наявних толерантних стосунків молодших школярів нами були дібрані і використані різноманітні методи:

- спостереження за поведінкою учнів у різних видах діяльності та у конфліктних ситуаціях;
- діагностичні методики;
- аналіз дій та поведінки дітей у навмисно змодельованих ігрових ситуаціях та тих, що виникали стихійно.

На основі досліджень Н. Бариленко, А. Гончаренко, А. Маслоу, А. Шаграєвої, нами було виділено ряд характеристик, які стали основою моральних якостей, що можуть служити показниками для дослідження стану сформованих толерантних стосунків у молодших школярів. Було визначено такі основні характеристики, які співвідносяться з толерантною особистістю:

- уміння швидко пробачати чи забувати образи;
- здатність до емпатії та наслідування;
- природна відкритість учня іншим людям;
- справедливе, рівноправне ставлення один до одного;
- прояв безкорисної турботи та бажання допомагати іншим.

У ході дослідження нами визначено такі критерії та показники сформованості толерантних взаємостосунків:

- когнітивний (наявність знань молодших школярів про сутність і змістові аспекти толерантності; усвідомлення значущості толерантної поведінки у суспільстві);
- поведінково-діяльнісний (досвід застосування знань і вмінь у поведінці; виявляється у довірі, співпраці, здатності до діалогу з іншими).

На основі критеріїв та показників нами визначено та охарактеризовано рівні сформованості толерантності молодших школярів:

1. До *високого* рівня можна віднести такі показники, які характеризуються вмінням добровільно допомогти тим, хто потребує допомоги, бажанням зробити приємне іншим, прагненням до спільної діяльності. Учень радіє успіхам інших, відзначається щедрістю, виявляє ініціативу в корисних починаннях, активно засуджує негативні вчинки інших. У його мові переважають слова та вислови, орієнтовані на підтримку, схвальність. У нього сприятливе становище в колективі.

2. *Достатній* рівень: учень допомагає товаришеві під впливом педагога й колективу, підтримує ініціативу інших, співчуває невдачам товариша, ділиться навчальним приладдям та іншими речами, вживає слова та вирази негативного характеру.

3. *Низький* рівень характеризується такою поведінкою, коли учні не допомагають і не підтримують інших навіть тоді, коли можуть допомогти, мають схильність до жадібності, честолюбства, прагнення відзначитися (приховування та виправдання хибних вчинків); насміхаються над фізичними недоліками товариша, вигадують прізвиська. Природа для них не має ніякої цінності. Учні, яких віднесли до цього рівня розвитку гуманних почуттів, як правило, характеризуються несприятливим статусом у колективі.

Одним з методів експериментального дослідження, які були використані в роботі, був метод спостереження.

Вияв ступеню сформованості толерантних взаємостосунків дітей молодшого шкільного віку здійснювалося за допомогою таких методик:

1) методика «Казковий будиночок у садку» (визначення справедливого та доброзичливого ставлення до оточуючих);

2) методика Е. Смірної «Продовж розповідь» (визначення готовності розуміти і допомагати оточуючим).

1. *Результати діагностування учнів за методикою «Казковий будиночок у садку».*

Для визначення справедливого та доброзичливого ставлення до оточуючих (почуття рівноправності та справедливості) була використана методика «Казковий будиночок у садку»:

У роботі беруть участь декілька учнів. Школярам роздаються чисті аркуші паперу та заготовлені елементи для зображення будиночка у садку (форма будинку, вікна, двері, дах, декор, дерева, квіти), але розподілені вони не порівну: у когось всі вікна, але не має дверей, у іншого зовсім не має дерев та квітів і т.д. Школярам пропонується викласти будиночок у чарівному садку. Педагог дітям може підказати: якщо комусь чого-небудь не вистачає, то можна ділитися і обмінюватися між собою. Таким чином, виникає ситуація, коли учень змушений переживати за свою роботу, але у той же час звертатися за допомогою, віддавати свої деталі, навіть якщо вони потрібні йому самому. За роботою учнів спостерігають і фіксують всі їхні вислови, дії, взаєностосунки, конфлікти і т.п.

У кінці роботи педагог пропонує всім разом оцінити роботи учнів і відібрати кращі. Педагог може навмисно критикувати гарні роботи, спостерігаючи за реакцією учнів – чи будуть вони виявляти незгоду із негативною оцінкою. У цій ситуації проявляється здатність і бажання дитини допомогти, зрозуміти та врахувати потреби іншого, уміння справедливо співпрацювати, знаходити компроміси у взаємодії, проявляється різна емоційна реакція на прохання товаришів і почуття рівноправності та справедливості.

Дані оцінюються за двома основними напрямками у 3-х бальній системі:

I. Емоційна захопленість взаємодією із однолітками.

- 3 бали (високий рівень) – учень жваво цікавиться роботою інших дітей, активно співпрацює і співпереживає, доброзичливо висловлює свої пропозиції, терпляче вислуховує бажання інших.
- 2 бали (середній рівень) – учень періодично спостерігає за діями та прагненнями товаришів, включається у розподіл елементів, вислуховує пропозиції товаришів, але не враховує їх, діє відповідно своїх інтересів.

- 1 бал (низький рівень) – учень споглядає на роботу товаришів, без прояву інтересу та бажання допомогти, згоди із діями дітей не виказує, конфліктує, заздрить іншим.

II. Характер стосунків та взаємодії із однолітками.

- 3 бали (високий рівень) – учень дозволяє користуватися всіма своїми елементами, не вимагає щось натомість, допомагає та підказує іншим, знаходить компроміси у суперечках, справедливо ділить елементи, радісно реагує на позитивні оцінки своєї та чужих робіт, може вказати незгоду із критикою дорослого.
- 2 бали (середній рівень) – учень не відмовляється допомогти, але лише після того як виконають свою роботу, погоджується з будь-якими оцінками дорослого, оцінює і хвалить лише свою роботу.
- 1 бал (низький рівень) – учень дуже неохоче обмінюється елементами (робить це лише під тиском інших дітей і лише в обмін на інший елемент), відмовляється допомагати іншим, підтримує критику дорослого, відчуває свою перевагу, дає негативні оцінки чужим роботам, насміхається.

Ми визначили критерії оцінювання рівнів сформованості толерантних взаємостосунків у дітей молодшого шкільного віку: високий – 6 балів; середній – 4-5 балів; низький – 0-3 бали.

Результати діагностування молодших школярів за методикою «Казковий будиночок у садку» ми відобразили у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Результати діагностування молодших школярів за методикою
«Казковий будиночок у садку»**

№ п/п	Рівні сформованості толерантності	4-А клас		4-Б клас	
		кількість	%	кількість	%
1.	високий	5	14,29 %	5	14,29 %
2.	середній	20	57,14 %	21	60,00 %
3.	низький	10	28,57 %	9	25,71 %

З таблиці 2.1. бачимо, що високий рівень сформованості толерантності мають по 5 учнів обох класів (14,29 %). З середнім рівнем сформованості толерантності ми виявили 20 учнів 4-А класу (57,14 %) та 21 учень 4-Б класу (60,00 %). З низьким рівнем сформованості толерантності ми виявили 10 учнів 4-А класу (28,57 %) і 9 учнів 4-Б класу (25,71 %).

2. *Результати діагностування учнів за методикою «Продовж розповідь» (Е.О. Смірної).*

Для виявлення стану сформованої готовності зрозуміти і допомагати оточуючим (прояв співчуття та турботи) була використана методика «Продовж розповідь» (Е.О.Смірної). Учням пропонується закінчити розповіді так, як вони вчинили б самі.

1) Розповідь № 1: «Іван і Микола доглядали пораненого песика. Коли він одужав, обидва хлопці захотіли взяти песика собі додому. Вони ніяк не могли домовитися, кому він дістанеться. Тоді один перехожий, який чув їх суперечку, запропонував Івану взяти песика за передні лапки, а Колі – за задні і тягнути до себе: хто перетягне, того і буде песик. Хлопці взяли тваринку за лапки і...» Як на твою думку, що було далі, хто переміг? Як вчинили хлопці?

2) Розповідь № 2: «Оленка і Світланка прибирали іграшки в ігровому куточку. Оленка складала конструктор, а Світланка – ляльки. Світланка із своєю роботою швидко впоралася. Світланку похвалили і запропонували:

«Якщо хочеш – йди на прогулянку, або допоможи Оленці прибирати».

Що відповіла Світланка?

У відповідях учнів педагогу потрібно звертати увагу на такі аспекти:

1. Як учень ставиться до героїв розповіді і чому саме так?
2. Чи розуміє учень емоційний стан героїв розповідей?
3. Чи здатен учень до емоційного переживання?
4. Чи здатен учень до емпатії?
5. Чи виявляє учень турботу та співчуття по відношенню до слабших, скривджених? Яким чином? Що до цього спонукає? (мотивація)?
6. Чи здатен учень надавати посильну допомогу у проблемних ситуаціях?
7. Як реагує учень на успіх чи невдачу інших? Відповіді дітей оцінюються у балах:

3 бали (високий рівень) – кінець розповіді носить характер співчуття, турботи та емоційного переживання; проявляє бажання допомогти героям розповіді.

2 бали (середній рівень) – кінець розповіді носить прагматичний чи егоїстичний характер;

1 бал (низький рівень) – не може придумати кінець розповіді, проявляє байдужість.

Ми визначили критерії оцінювання рівнів сформованості толерантних взаємостосунків у дітей: високий – 6 балів; середній – 4-5 балів; низький – 0-3 бали.

Результати діагностування молодших школярів за методикою «Продовж розповідь» ми відобразили у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Результати діагностування молодших школярів за методикою
«Продовж розповідь» (Е.О. Смірної)**

№ п/п	Рівні сформованості толерантності молодших школярів	4-А клас		4-Б клас	
		кількість	%	кількість	%
1.	високий	6	17,14 %	7	20,00 %
2.	середній	20	57,14 %	20	57,14 %
3.	низький	9	25,71 %	8	22,86 %

З таблиці 2.2. бачимо, що високий рівень сформованості толерантних взаємостосунків мають 6 учнів 4-А класу (17,14 %) та 7 учнів 4-Б класу (20,00 %). З середнім рівнем сформованості толерантних взаємостосунків ми виявили 20 учнів 4-А класу (57,14 %) та 20 учнів 4-Б класу (57,14 %). З низьким рівнем сформованості толерантних взаємостосунків ми виявили 9 учнів 4-А класу (25,71 %) і 8 учнів 4-Б класу (22,86 %).

Узагальнимо результати, що отримали в обох класах після опрацювання результатів спостереження та використаних діагностичних методик. Підсумкові результати ми подали в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Підсумкові результати констатувального етапу експерименту

№ п/п	Рівні сформованості толерантності молодших школярів	4-А клас	4-Б клас
Б	високий	15,71 %	17,14 %
2.	середній	57,14 %	58,57 %
3.	низький	27,15 %	24,29 %

З таблиці 2.3. бачимо, що високий рівень сформованості толерантних взаємостосунків мають 15,71 % учнів 4-А класу та 17,14 % учнів 4-Б класу; середній – 57,14 % учнів 4-А класу та 58,57 % учнів 4-Б класу; низький – 27,15 % учнів 4-А класу і 24,29 % учнів 4-Б класу.

Таким чином, під час констатувального етапу нами було виявлено рівні сформованості толерантності молодших школярів. Дослідження показало, що рівень сформованості толерантності учасників експерименту задовільний, проте потребує удосконалення форм та методів роботи з молодшими школярами, створення толерантного виховного середовища, врахування вікової специфіки формування толерантності. Результати дослідження дали змогу оцінити рівень сформованості толерантності молодших школярів як такий, що потребує корекції та підтвердили припущення про необхідність організації і проведення спеціальної роботи щодо її формування.

2.3. Експериментальна робота з виховання толерантності в освітньому процесі початкової школи

З метою виховання толерантних взаємостосунків у молодших школярів ми розробили спеціальну програму, що враховувала визначені нами педагогічні умови та передбачала послідовну роботу за напрямками, виховання толерантних взаємостосунків молодших школярів.

Впроваджуючи експериментальну роботу, перед нами стояли наступні завдання:

- 1) формувати в учнів уявлення про толерантність;
- 2) створити умови для успішної взаємодії дітей, атмосферу прийняття та співпраці;
- 3) організувати різні види діяльності, що сприяють формуванню позитивної толерантної поведінки (навички групової роботи, вміння вести діалог і аргументувати свою позицію, знаходити компромісні рішення обговорюваних проблем).
- 4) виховувати терпимість до чужої думки;
- 5) створювати умови для можливості живого спілкування, формувати комунікативні зв'язки у класі, в сім'ї, в соціумі;
- 6) зароджувати, підтримувати та зберігати традиції спілкування, що створені в класі;

7) допомагати учням проживати шкільні роки в дружній теплій атмосфері, залишитися дружними в подальшому житті.

Експериментальна робота ґрунтувалася на дотриманні низки основоположних принципів, що забезпечували реальну дієвість у формуванні толерантності молодших школярів. Це такі принципи:

– принцип суб'єктивності, який ґрунтується на готовності молодшого школяра до сприйняття матеріалу, свідомої поведінки та самокорекції у стосунках з іншими школярами;

– принцип адекватності, який вимагає відповідності змісту та засобів виховання соціальної ситуації, в якій здійснюється виховний процес;

– принцип диференційності, що передбачає визначення індивідуального підходу до виховання толерантності, свідомості та поведінки, виділення спеціальних завдань, які відповідають індивідуальним особливостям та рівню сформованості толерантності в молодшого школяра; визначення особливостей включення учня в різні види діяльності, розкриття потенціалу особистості як у навчальній, так і в повсякденній діяльності, надання кожному можливостей для самореалізації та саморозвитку;

– принцип толерантного середовища, який вимагає розвитку в учбовому закладі гуманістичних стосунків, в основі яких лежить реалізація права кожного на своєрідне ставлення до оточуючого середовища, самореалізація в різних сферах.

З метою виховання толерантних взаємостосунків молодших школярів нами було використано такі ігрові технології:

- сюжетно-рольові ігри;
- дидактичні ігри;
- вправи на самооцінювання і саморегуляцію;
- вправи на зняття негативних емоцій;
- емоційно-розвивальні ігри;
- творчі проекти та ін.

Під час *I етапу – інформаційного* – ми формували свідоме ставлення дитини до самого себе як до особистості, яка має свою гідність, права і обов'язки, свої переваги і недоліки; ознайолювали дітей із різними моральними характеристиками та якостями людини, тому числі з поняттями «терпимість», «милосердя», «доброзичливість»; формували знання про різноманітність, багатонаціональність людського суспільства та важливість мирного співіснування між ними.

З метою виховання толерантності молодших школярів на даному етапі ми використали різноманітні ігрові технології (сюжетно- рольові ігри, дидактичні ігри, творчі ігри та ін.), наприклад:

Гра «Хто я?»:

Учням пропонується подумки задати собі питання «Хто я?» і із запропонованих картинок і вирізок створити колаж, який відповідає на це запитання.

Гра «Продовж речення»:

Учням пропонується продовжити речення.

Добра людина – це та, яка ...

Зла людина – це та, яка ...

Чемна людина – це та, яка ...

Чесна людина – це та, яка ...

Скромна людина – це та, яка ...

Жорстока людина – це та, яка ...

Егоїстична людина – це та, яка ...

Груба людина – це та, яка ...

Чуйна людина – це та, яка ...

Вихована людина – це та, яка ...

Гра «Обмін ролями»

Учасникам пропонується об'єднатися в групи: в пари – один учасник грає роль батька, інший роль дитини. Кожній групі пропонується встановити діалог при вирішенні проблемної ситуації. При цьому необхідно

дотримуватися своєї ролі. Приклад ситуації: Прохання дитини про покупку іграшки. Побився з іншою дитиною і т.д.

Гра «Словесний портрет»:

Учасники гри повинні за певний відведений час скласти словесний портрет, наприклад толерантну людину. Яка вона? Що для неї характерно, чим вона живе, що її особливо цікавить? Може бути, слід навести приклади таких людей з реального життя або літературних творів. Доцільно підкреслити основні психологічні риси цієї людини, може бути поставивши їх в певний ранг, тобто за ступенем значущості. На перше місце ставиться найзначніша, з точки зору толерантності, риса, потім – друга його відмітна риса, далі третя і до тих пір, поки не будуть розставлені всі його психологічні характеристики.

Педагогу слід дати певний алгоритм складання словесного портрета, з тим, щоб всі учасники (або групи учасників) були в рівних умовах і нічого не забули при складанні такого предмета.

1. Назва риси, яка властива толерантній людині.
2. Основні ознаки зазначеної риси: зовнішні ознаки, які бачать навколишні, внутрішні ознаки, які бачить тільки сама людина.
3. Обґрунтування зазначеної риси як толерантної з демонстрацією прикладів.
4. Можливі наслідки переважання зазначеної риси для самої людини, її сім'ї, суспільства в цілому: позитивні наслідки наявності зазначеної риси, негативні наслідки наявності зазначеної риси.
5. Передбачувані дії з боку самої людини, а також з боку суспільства і держави.

Гра «Сонечко веселе – сонечко сумне»:

Вчитель пропонує учням пригадати, які права були порушені в казках: Г. Андерсена «Гидке каченя»; Ш. Перо «Червона Шапочка»; Українська народна казка «Коза-дереза». Потім вчитель пропонує дітям викладати промінці до веселого або сумного сонечка, відповідно моральної ситуації в казці. До якого сонечка ми звертаємось?

Гра «Барвисте намисто»:

Кожного разу, коли діти знайомляться із новою моральною якістю, вони нанизують на стрічку кольоровий кружечок (на ньому схематично зображене обличчя, яке передає відповідне почуття і розфарбоване тим кольором, який визначають самі діти). Із часом діти збирають «кольорову гірлянду із моральними якостями», серед яких є характерні і для толерантної особистості. Діти визначають ті, які їм найбільше подобаються, які хотіли б мати самі, пояснюють чому. Таким чином, діти засвоюють характеристику моральних якостей людини.

Гра «Якби я була (був) ...»

Учням треба по черзі закінчити думку:

Якби я була б (був би) квіткою, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) пташкою, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) деревом, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) твариною, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) рибою, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) порою року, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) частиною доби, то я була б (був би) ...

Якби я була б (був би) погодним явищем, то я була б (був би) ...

Під час *II етапу – ціннісно-орієнтаційного* – ми розвивали емоційно-чуттєвий досвід та систему ціннісних орієнтирів дитини; формували уміння розрізняти та оцінювати емоційні стани і почуття, здатність до емпатії, доброзичливих емоційних проявів у стосунках з іншими, рівноправного та поступливого ставлення до навколишніх; привчали дітей проявляти симпатію, співчуття інтерес та уважність один до одного.

Гра «Поділимося добротою з друзями»:

Учні стають у коло, по черзі потискають одне одному руки, вітаються, додаючи до слів привітання свої побажання. Наприкінці діти обирають найкраще бажання.

2 варіант: діти за допомогою жестів і міміки демонструють радість від зустрічі одне з одним та свої побажання.

Гра «Скульптор»:

Учням пропонується скласти із позитивних характеристик образ товариша, розповісти про його особливості характеру, смаки, уподобання, звички.

Гра «Гроно винограду»:

Учні у колі передають одне одному гроно винограду. Вчитель звертає увагу на величину та вагу винограду. Потім учні знову передають гроно, але при цьому відривають по одній виноградині. Педагог підкреслює: «Ось так трапляється і в житті: Якщо люди дружні, вони сильні, їх ніхто не образить, а якщо кожен сам по собі, то слабкі, вразливі».

Гра «Скринька, скринька, розкажи і усім нам покажи»:

Діти, дивіться яка гарна скринька. Вона... чарівна. Зазирнувши в неї, можна когось побачити. Там хтось живе – єдиний у всьому світі, тільки він так усміхається, тільки у нього такі гарні вуха; такий симпатичний носик; такі рум'яні щічки. Він ні на кого не схожий, неповторний. Це – найцінніший скарб нашої планети. Хочете дізнатися, хто там? Тож дивіться, але не розкривайте таємницю, поки кожний з вас не зазирне в скриньку! – Кого ви там побачили? – Так, але, насамперед, ви – люди. І кожен з вас – найважливіша людина на землі.

Гра «Я маю право»:

Дітям роздають по дві картки з сюжетними малюнками. На кожній з них фраза: «Я маю право на... але я не повинен...», яку треба доповнити.

Наприклад:

«Я маю право (на житло), але я не повинен (його псувати, ламати речі)».

«Я маю право (гратися), але не повинен (заважати гратися іншим)».

«Я маю право (на їжу), але не повинен (забирати її в інших людей, оскільки вони теж: мають на це право)».

До ілюстрацій «Я маю право» прикладають сонечко, «Я не повинен» – хмарку.

Під час *III етапу – конструктивно-осмислюваного* – ми формували навички толерантних взаємостосунків між дітьми, уміння стримувати негативні емоції та терпимо відстоювати свої позиції, здатності дієво відгукуватися на проблеми інших, проявляти турботу і співчуття; навички компромісної та конструктивної взаємодії з оточуючими.

З метою виховання толерантності у молодших школярів на даному етапі ми використали різноманітні ігрові технології (сюжетно-рольові ігри, дидактичні ігри, розвивальні ігри та ін.), наприклад:

Гра «Я – гарний, ти – хороший»:

Діти сидять у колі у ведучого м'яч. Ведучий підкидає м'яч вгору і називає свою позитивну якість. Потім кожен з дітей по черзі підкидає м'яч і називає свою позитивну якість. Далі діти по черзі називають позитивні якості один одного.

Гра «Я люблю»:

Діти сидять по колу. Ведучий виходить з групової кімнати. Один бажаючий вимовляє фразу: «Я люблю...» і далі називає що саме... Наприклад, «Я люблю гратися з м'ячем».

Ведучий заходить в кімнату. Вихователь просить відгадати, хто б з присутніх міг так сказати: «Я люблю грати в м'яч».

Гра «Павутинка дружби»:

Діти по черзі передають одне одному клубочок з промовлянням теплих слів. Під час гри сплітається павутинка дружби.

Гра «І це чудово!»:

Учні стають колом. Вчитель дає зразок: «Мене звати Сашко. Я люблю з дітьми грати в ігри». Діти роблять жест схвалення (великий палець відігнуто і піднято вгору, інші стиснуті в кулак) і хором промовляють: «І це чудово».

Кожен учень повідомляє щось пов'язане з його спільною діяльністю з однолітками і отримує схвалення дітей.

Гра «Мій день народження»:

Педагог пояснює призначення кола, поділеного на чотири сектори: зима, весна, літо, осінь. Пропонує дітям розмістити свої фотографії в секторах за датою народження та поділитися на чотири команди. Завдання: придумати, якими плодами (овочами, фруктами, ягодами) іменинники частуватимуть своїх гостей. Діти колективно вибирають і викладають плоскі зображення на коло, що символізує тацю.

Гра «Як це чудово!»:

Діти сидять колом. Передаючи м'яч із рук у руки, говорять компліменти один одному («Ти добрий, розумний, чесний, сміливий...»).

У процесі виховання толерантності молодших школярів ми акцентували увагу на таких положеннях:

- звернення дитини до власного «Я», усвідомлення своїх учинків, рефлексія, формування адекватної самооцінки;
- створення атмосфери сприяння самореалізації й саморозвитку кожної дитини, розкриття її інтересів та можливостей;
- виховання здатності бачити та розуміти відмінність іншої людини від себе самого;
- визнавати за іншим право бути іншим; сприймати цю відмінність як цінність.

У ході бесід на морально-етичну тематику ми включили роботу з формування толерантного ставлення до тяжкохворих дітей. Адже в наш час все більше людей, в тому числі і дітей, стають смертельно хворими. Дуже часто хворі однолітки, або просто знайомі викликають у дітей страх і небажання з ними спілкуватися. Тому на позакласне читання ми включили опрацювання дуже вражаючого і захоплюючого твору Е.Е. Шмідта *«Оскар и Розева Дама»*, у якому йдеться про десятирічного хлопчика, який був невиліковно хворий. Одна із доглядальниць Бабуся Роза, дізнавшись, що хлопчикові залишилося жити не більше дванадцяти днів, дає йому шанс за цей короткий проміжок часу прожити ціле життя, розповівши йому легенду про

дванадцять чарівних днів. Важливим є те, що тут описуються думки, переживання хлопчика, відношення батьків та однолітків до нього.

Метою цього завдання було дати учням можливість зрозуміти, що такі діти дійсно є, вони потребують у допомозі, підтримці, розумінні. У ході бесіди було з'ясовано, що дітям розповідь про хлопчика була зовсім небайдужою. Після обговорення твору ми створили «Скриньку добра», у яку учні написали свої побажання онкохворим дітям.

Для успішного функціонування нашої експериментальної методики ми обрали такі механізми:

1. *Моделювання власної поведінки.* Розв'язання поставлених задач, на наш погляд, необхідно починати саме з цього. Обрану нами модель поведінки можна визначити як «Старший друг». Нам необхідно було продемонструвати власну толерантну поведінку і показати дітям, що ми приймаємо їх такими, які вони є. Така модель поведінки повністю виключає дратівливість, авторитаризм, придушення чужої думки. Учитель, в першу чергу сам повинен бути толерантним, він повинен бути готовий почути голос кожного учня, яким би наївним він не був.

2. *Створення виховного толерантного середовища.* Створення в класі нового середовища як союзу однодумців, враховуючи інтереси і потреби дітей, сприяє згуртуванню колективу та формуванню навичок толерантної поведінки. Щоб запустити цей механізм у дію, необхідно ввести певні норми і правила взаємовідносин, вибрати форму введення таких норм. Ми з учнями та батьками створили в своєму класі особливу державу, яка називається «Країна мрій». Всі члени нашого класного співтовариства є рівноправними громадянами цієї держави. Держава функціонує і розвивається на основі законів, демократичних принципів самоорганізації, підтримуючи ініціативи своїх громадян. Всі громадяни держави мають свої права та обов'язки, діють органи самоврядування.

3. *Проведення класних годин і позашкільних заходів.* У практичному аспекті реалізація поставлених завдань виявляється в системі класних годин і

колективних творчих справ, що виховують толерантність. Це класні години різних форм: бесіди, сюжетно-рольові ігри, класні години з елементами проектної діяльності та ін. До дня толерантності було проведено урок-презентацію «Ми дуже різні, але ми разом». Також було проведено такі виховні заходи:

- 1) «Толерантність врятує світ»;
- 2) «Всі ми такі різні»;
- 3) «Наші стосунки»;
- 4) «Вчимося домовлятися»;
- 5) «У дружбі жити – не тужити»;
- 6) «Поділимося добротою з друзями»;
- 7) «Посмішка і сміх приємні для всіх»;
- 8) «Десять кроків розв'язання конфлікту»;
- 9) «Рука допомоги»;
- 10) «Проявляй милосердя!» та ін.

Отже, нами було забезпечено цілеспрямовану і конструктивну взаємодію з метою створення толерантного виховного середовища – середовища гуманних та демократичних стосунків між учасниками навчально-виховного процесу, які базуються на взаєморозумінні, взаємоповазі, готовності до сприйняття людей інших поглядів, звичаїв, традицій.

Спілкування і спільна діяльність в групі однолітків – важливе джерело формування позитивних стосунків один з одним. І все ж, без спеціально організованих стосунків та педагогічного впливу дорослого діяльність дітей може виявитися без результативною (у виховному аспекті). Тому необхідно відзначити важливість формування професійної готовності педагога у створенні умов для профілактики і попередження конфліктів, агресивності, нерозуміння між усіма учасниками освітнього процесу. Основою толерантних взаємостосунків має стати здатність до гуманної поведінки у стосунках з різними людьми, готовність до конструктивної взаємодії та взаєморозуміння з людьми, незалежно від їхніх поглядів і поведінки.

Ми створювали умови для формування в класі атмосфери дружби, взаєморозуміння та підтримки, розвивали вміння діяти відповідно до отриманих моральних знань в реальних життєвих ситуаціях. Як результат, толерантність виявлялася у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах із учнями, визнанні потреб та інтересів іншої школярів, доброзичливості, довірі, співчутті, співпереживанні, доброти, своєчасній допомозі, доброчесності й милосерді.

Таким чином, з метою підвищення рівня сформованості толерантності молодших школярів нами було використані сюжетно-рольові ігри, дидактичні ігри, ігри на самооцінювання і саморегуляцію, вправи на зняття негативних емоцій, емоційно-розвивальні ігри, творчі проекти та ін. Ми переконалися, що робота буде ефективною, якщо вчитель створить толерантне середовище – середовище гуманних та демократичних стосунків між учасниками освітнього процесу, які базуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, довірі, співчутті, співпереживанні, своєчасній допомозі.

Головне в роботі вчителя – спрямованість змісту діяльності учнів, регулювання міжособистісних відносин. Спілкування має цінність лише в тому випадку, якщо виникає потреба взаємного обміну думками, ідеями, це сприяє прояву уваги й співчуття до людей. Успішне розв'язання цього завдання багато в чому залежить від характеру вільного спілкування школярів, їх психологічної схильності до контактів у колективі. В процесі виховання толерантності можуть використовуватись уроки та тренінги, які ми подаємо нижче:

1. Вправа “На якого казкового героя я схожий?”

Мета: можливість самовираження та саморозкриття у метафоричній формі, формування навичок міжособистісного сприйняття.

Ведучий пропонує одному з присутніх вибрати серед учасників людину, яка у нього асоціюється з будь-яким героєм казки чи мультфільму і

кинути йому м'яча. При цьому необхідно сказати, кого саме. М'яч повинен побувати у кожного. Ведучий прохає членів групи запам'ятати, від кого він одержав м'яча і що при цьому було сказано. Останній учасник, до якого дійшов м'яч, повинен кинути його тому, від кого одержав, і виказати свою думку відносно його асоціації (наприклад, “Ти сказав, що я схожий на крокодила Гену, а я відчуваю себе Чеширським котом”). Ланка, таким чином, розгортається у протилежному напрямку.

2. Вправа “Що моя річ знає про мене?”

Мета: саморозкриття, самопізнання, підвищення довіри у колективі.

Учасники сідають колом. Один з учасників бере в руки якусь із своїх речей і від її імені розповідає про її власника. Ведучий підкреслює, що уміння розкритися перед іншими – важлива якість особистості, яка допомагає встановленню стосунків між людьми.

3. Дискусія “Бути прийнятим іншими – не значить бути як всі”

Резюме: Відчувати свою належність до групи, бажати бути на когось схожим, бути прийнятим своїми однолітками, наслідувати того, хто більш успішний, - це зрозуміло. Але при цьому важливо залишатися самим собою. Кожний з нас унікальний. Саме унікальністю та неповторністю людина приваблює. Спілкуватися зі своєю копією не цікаво.

4. Вправа “Біла ворона”

Мета: розвиток здатності знаходити (помічати) і цінувати індивідуальність інших людей.

Ведучий пропонує одному з учасників на деякий час стати не таким, як всі. Для цього йому треба робити усе протилежно тому, що робить група. Група повторює всі рухи ведучого. Наприклад, група підіймає руки, а “біла ворона” – ні, всі посміхаються, а “біла ворона” – насуплюється тощо. Через деякий час **ведучий** каже: “Це важко – бути не таким, як всі. Хто буде йому допомагати?”. Так з’являються дві білі ворони. Потім їх стає більше. Коли до “білої ворони” приєднується половина учасників, вправа закінчується.

5. Вправа “Картопля”

Ведучий: “Часто буває так, що ми сприймаємо яку-небудь групу, наприклад, етнічну, як ціле, і не замислюємось про те, що кожний її представник – зовсім унікальний і неповторний. Наприклад, нам може здаватися, що “всі китайці на одне лице”, що всі німці страшні педанти, а фіни мовчазні. Однак якщо ми ближче познайомимося з конкретною людиною з цієї групи, більше узнаємо про нього, то його індивідуальність, неповторність буде очевидною”.

Давайте спробуємо проілюструвати унікальність всього існуючого на практиці. Навряд чи хто-небудь вважає, що кілограм картоплі наповнений індивідуальністю. Візьміть кожний собі по картоплині. Роздивіться її якомога уважніше, з’ясуйте “особливі прикмети”. На це дається 1 хв. Потім картопля змішується. Кожний повинен знайти свою картоплину і описати її.

Як вирішувати конфліктні ситуації? (позиція толерантної особи)

Ситуація 1. До класу прийшов новий учень. Чи цікаво Вам спілкуватися з ним? Як Ви будете поводитися на початку його перебування у класі?

Ситуація 2. Вчитель посадив до Вас учня, який з певних причин Вам не подобається. Ваша реакція (буду ігнорувати, намагатися запобігти сидінню разом, дражнити, буду встановлювати контакти).

Ситуація 3. Уявіть себе керівником. Один з членів керованого Вами колективу перебуває у постійному конфлікті з іншими. Ваші пропозиції щодо встановлення дружньої атмосфери в колективі.

Ситуація 4. Один з Ваших однокласників просив дати йому списати, і, хоча Ви були проти, він наполіг на своєму. Під час перевірки вчитель звинуватив вас обох у тому, що роботи ідентичні. Ваша реакція?

Ситуація 5. Ви знаходитесь за кордоном. Вас запросили в гості у сім’ю. На вечерю спеціально для Вас було подане національне блюдо. Але Ви одразу зрозуміли, воно Вам не сподобається. Що Ви скажете господарям, щоб їх не образити?

Для формування толерантної і гуманної поведінки у молодших школярів існує велика кількість прийомів, форм і засобів виховання, які можна реалізовувати не тільки в урочній, а й у позаурочній діяльності та додатковій освіті, де відбувається неформальне спілкування між однолітками.

Система класних годин і колективно-творчих справ виховує терпимість стосовно людей, дозволяє учням успішно адаптуватися не тільки до життя в школі, але й за її межами.

Наведемо *методичні рекомендації*, запропоновані С. Марченко для вчителів початкової школи з виховання толерантності у позакласній діяльності:

1. Формування міжетнічної толерантності необхідно здійснювати з урахуванням культурних особливостей, традицій, звичаїв націй і народностей дітей, представлених у класі.

2. Вносити зміни в зміст, форми й методи позакласної роботи, що дозволяє розвивати в молодших школярів здатність до ефективної міжетнічно-толерантної взаємодії.

3. Педагог повинен знати особливості національних культур, уміти вводити дітей різних національностей у світ звичаїв і традицій різних народів, показувати їх гуманну сутність, впливати на почуття дітей. Йому необхідний педагогічний такт і тонке вміння при роботі з багатонаціональним колективом.

4. До роботи з формування міжетнічної толерантності молодших школярів залучати батьків, людей старшого покоління, тому що вони є носіями своєї національної культури.

5. Включати в зміст позакласних занять матеріал, спрямований на:

- Збагачення знання дітей про культуру й історію, традиції і звичаї, спосіб життя й мову різних народів;
- Виникнення позитивних емоцій, терпимого, поважного й доброзичливого відношення до представників інших національностей;
- Формування початкових навичок спілкування із представниками різних націй. Уміння користуватися ними у своїй практичній діяльності.

б. З метою формування міжетнічної толерантності молодших школярів у позакласних заняттях доцільно використовувати наступні форми роботи з дітьми і їх батьками: кружки, секції, клуби, ігри, конкурси, вікторини, тематичні тижні, свята, а також індивідуальні бесіди з батьками, батьківські збори, педагогічні лекторії й т.д., що включають прийоми її організації, такі як прослуховування народних музичних творів, перегляд діафільмів, відеофільмів про життя людей різних національностей, розучування народних пісень і танців, організація народних ігор, свят і т.д. [31, с.23]

Робота повинна будуватися на основі співробітництва, співпереживання, наслідування, підтримки, схвалення, перевтілення, створення ситуації успіху.

З огляду на вікові особливості учнів, необхідно протягом навчального року проводити колективні справи, які допоможуть кожній дитині найбільш повно розкритися, розповісти однокласникам про свої інтереси й захоплення й, з іншого боку, дізнатися щось нове про дітей, з якими вони знайомі вже не перший рік, знайти нових друзів.

Необхідно намагатися допомогти кожній дитині усвідомити неповторність своєї особистості, а також особистості кожного однокласника, виховувати в дітях повагу до себе, однолітків та старших.

Із цією метою можна проводити діагностику учнів методом незавершених речень, організувати «День Бабусь», готувати й проводити класні години на тему «Моя сім'я», «Щасливий дім», «Що таке толерантність?», разом з батьками можна організувати конкурс «Сильні, сміливі, спритні, умілі», де учасниками конкурсу будуть хлопчики й папи класу, свято для мам та дівчинок «Дорогі й улюблені».

Як вважає О. Грива, треба формувати й розвивати почуття згуртованості класного колективу, навчати дітей взаємодії при розв'язанні проблем у колективі, долати труднощі при виконанні завдань, виховувала в учнів уміння жити в колективі й зважати на громадську думку, а також формувати традиції класного колективу.

Поряд з етичними бесідами, що формують моральні цінності дитини, зі святами, походами, що допомагають робити колектив класу більш дружним, необхідно проводити психологічні тренінги, які показують дітям реальні шляхи виходу з конфлікту» [21, с.24].

В подальшому в класі складуться свої традиції такі, наприклад, як проведення «Дня іменинника», щомісячний випуск газети на різні теми, підготовка й проведення класних годин кожним сектором по черзі відповідно до плану, поздоровлення ветеранів війни, підготувати для них концерт, провести лінійку Пам'яті, присвячену звільненню м.Херсона від фашистських загарбників.

За допомогою цих методів учні розкриються всебічно, навчаться толерантно ставитися один до одного, в класі не буде конфліктів, діти почнуть відвідувати спортивні секції й кружки по інтересах, самі зможуть планувати, готувати і проводити позакласні заходи, серед не буде «маленьких начальників», вони будуть всі рівні, навчаться ставитись один до одного з розумінням, підтримувати один одного у важкій ситуації, приймати однокласників такими, які вони є.

На думку О. Волошиної, провідну роль у формуванні толерантної особистості відіграє сім'я. Також важливе значення має особистий приклад батьків, який є основним методом формування толерантності. Саме тому спільна робота вчителя й батьків дозволяє домогтися кращих результатів у розвитку моральних якостей дітей, у формуванні толерантної особистості, у підвищенні знань дітей про культуру свого народу й інших етнокультур, а у зв'язку із цим, підвищення рівня вихованості дітей, через включення дитини в яку-небудь діяльність, спрямованого характеру.

Велике значення має й робота, організована з батьками. Батьківські збори разом з учнями «Працею доброю славна людина», на якому батьки будуть розповідати про свої професії, а також круглий стіл з батьками «Даруємо кулю земну дітям», батьківський диспут «Наша зустріч всерйоз і надовго», лекція на тему «Як добре, що є на світі ми» є гарним прикладом

взаємодії двох найважливіших факторів у житті дитини школи й сім'ї» [17, с.81].

На думку В. Лекторського «Доцільно організувати систематичну й планомірну роботу з формування толерантності молодших школярів через залучення батьків до виховної роботи, доповнивши зміст позакласної діяльності заходами, що сприяють формуванню толерантності, а саме:

- заходи, що дають знання дітям про культуру й історію, традиції і звичаї, способи життя й мову різних народів;

- сприятливому виникненню в дітей позитивних емоцій, терпимого, поважного й доброзичливого відношення до представників інших національностей;

- що дозволяє формувати в молодших школярів навички спілкування з людьми іншої національності, вміння користуватися ними у своїй практичній діяльності [29, с.47].

Робота з формування толерантності в дітей у першу чергу ґрунтується на педагогічній культурі не тільки вчителів, а й батьків. І вчитель, і батьки повинні бути об'єднані єдиною метою: навчити й виховати дітей. Досягти результатів у цьому можливо при сталому взаєморозумінні між родиною й школою.

ВИСНОВКИ

1. Педагогічна сутність поняття “толерантність” вміщує толерантність як складне явище, новоутворення особистості, яке виражає систему її терпимого ставлення до навколишнього середовища, світу, етносу, нації, релігії, позиції, думок і поведінки інших людей, необхідна умова дотримання принципів людського гуртожитку.

Зміст толерантності полягає в прояві емпатії до партнера, у відкритому обміні думками, у зацікавленому сприйнятті іншого, а також у збереженні й розвитку культурної самобутності кожного окремого народу, позитивному співробітництві та солідарності в розв’язанні суспільних проблем.

Молодші школярі є найбільш піддатливою категорією для виховання толерантності. Це пояснює необхідність починати виховувати толерантну поведінку на засадах шкільної освіти, починаючи з початкової школи. Поняття *«толерантність молодшого школяра»* можна визначити як *стійку особистісну властивість, що характеризується визнанням права на відмінність і вмінням доброзичливого ставлення до цінностей інших без збитку для власної особистості; сформованістю вмінь налагоджувати стосунки з іншими людьми шляхом діалогу; передбачає здатність регулювати прояв власних негативних емоційних і поведінкових реакцій на несхожість.*

Основні завдання розвитку толерантності: глибоке й вдумливе оволодіння культурою власного народу; ознайомлення з культурами регіону, країни тощо; створення сприятливих умов для інтеграції учнів у культури інших народів; формування здатності прийняття різних культур і представників різних етносів або національностей, формування толерантних установок поведінки; підготовка кваліфікованих спеціалістів до організації й здійснення педагогічної діяльності в поліетнічному середовищі.

2. До основних методологічних підходів у вихованні толерантності молодших школярів слід віднести такі: особистісно-орієнтований,

комунікативно-діалогічний, діяльнісний, культурологічний, гуманістичний та аксіологічний.

Серед функцій, які толерантність може виконувати в життєдіяльності молодшого школяра виділяються функції: стійкості, спонукальна, адаптаційна, оцінно-прогностична та інтегруюча. Основними напрямками формування толерантності у дітей молодшого віку є: знайомство з принципом поваги людської гідності всіх без винятку людей; розуміння унікальності кожної людини, повага до відмінностей між людьми; розуміння принципу взаємодоповнюваності один одного; знайомство з особливостями культури, побуту, укладу, сімейного життя в нашому житті, виховання активної життєвої позиції.

3. Проведено експериментальну роботу, яка передбачала два етапи: констатувальний та формувальний. Під час констатувального етапу дослідження було виявлено рівні сформованості толерантності молодших школярів, зокрема високий рівень сформованості толерантності мають 15,71 % учнів 4-А класу та 17,14 % учнів 4-Б класу; середній – 57,14 % учнів 4-А класу та 58,57 % учнів 4-Б класу; низький – 27,15 % учнів 4-А класу і 24,29 % учнів 4-Б класу.

Дослідження показало, що рівень толерантності учасників експерименту задовільний, проте потребує удосконалення форм та методів роботи з молодшими школярами, створення толерантного виховного середовища, врахування вікової специфіки формування толерантності.

Експериментальна програма передбачала використання сюжетно-рольових ігор, дидактичних ігор, ігор на самооцінювання і саморегуляцію, вправ на зняття негативних емоцій, емоційно-розвивальні ігри, творчих проєктів та ін. Визначено, що робота буде ефективною, якщо вчитель створить толерантне середовище – середовище гуманних та демократичних стосунків між учасниками освітнього процесу, які базуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, довірі, співчутті, співпереживанні, своєчасній допомозі, готовності до сприйняття людей з іншими поглядами, звичаями, традиціями.

4. Обґрунтовано педагогічні умови, за яких виховання толерантності дітей молодшого шкільного віку буде ефективним. Це такі: врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку; формування навичок толерантної поведінки, позитивного ставлення до себе та представників інших культур; створення толерантного виховного середовища; впровадження в освітній процес початкової школи програми виховання толерантності засобами ігрових технологій.

- врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку;
- формування навичок толерантної поведінки, позитивного ставлення до себе та інших людей;
- створення толерантного виховного середовища;
- впровадження в освітній процес початкової школи спеціальних завдань, ігрових і творчих вправ, що сприяють вихованню толерантності молодших школярів.

У процесі експериментальної роботи ми спостерігали позитивну динаміку у вихованні толерантності молодших школярів, що підтверджує гіпотезу дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова И.В. О Становлении толерантной личности в поликультурном образовании / И.В. Абакумова // Вопросы психологии. – 2013. – № 3. – С. 3–15.
2. Байбородова Л. В. Воспитание толерантности в процессе организации общения школьников. / Л.В. Байбородова. - 2013. - № 1. – С.5-22.
3. Батрак, Я.А. Развитие толерантности младших школьников/ Я.А. Батрак. - Братск: ГИМНЦ, 2015. - 197 с.
4. Безюлева, Г.В. Толерантность: взгляд, поиск, решение/ Г.В. Безюлева. - М.: Вербум , 2013. - 168 с.
5. Береговий Я. А. Педагогіка толерантності. / Я.А. Береговий. // Педагогіка толерантності. – 2003. - №1. – С.4-18.
6. Бернадська Л.В. Виховання толерантності в учнів 5-7 класів у позаурочній діяльності: автореф. / Л. Бернадська. – К., 2015. – 70 с.
7. Бех І. Виховання у дітей вміння жити в мирі та злагоді. / І. Бех. // Освіта України. – 2016. – 11 серпня. – С. 5-17.
8. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І.Д. Бех. – К., 2011. – 199б. – 128 с.
9. Бобинова, С.В. Воспитание культуры толерантности / С.В. Бобинова//Начальная школа. – 2014.- №8. – с.76-78.
10. Богданова, В.В. Толерантность младших школьников: понятие, модель формирования/ В.В. Богданова// Молодой ученый. — 2015. – С. 30-31
11. Бондырева С.К. Толерантность. Учебно-методическое пособие / С.К. Бондырева. - М.: Образование, 2013 – 240с.
12. Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р.Р. Валитова // Век толерантности. – 2011. – № 1. – С. 62–68.
13. Васильченко К.Т. Зарубіжний досвід виховання толерантності. Наукові записки. / К.Т. Васильченко. – Тернопіль: ТНПУ, 2016. – Вип. 4. – С. 230-236.

14. Ващенко С.М. Виховання толерантності. / С. Ващенко. // Освіта України. – К., 2016. – 146 с.
15. Вишневська Л. Деякі аспекти методології толерантності. / Л. Вишневська // Рідна школа. – 2017. -№3. – С.15-35.
16. Власенко А. Роль гри у навчанні і вихованні молодших школярів. / А. Власенко. // Початкова школа. – 2017. – №6. – С. 40-59.
17. Волошина О. Проблема формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях. / О. Волошина. // Рідна школа. – 2017. – 154 с.
18. Волошина О.В. Педагогічні проблеми виховання толерантності у підлітковому віці./ О.В. Волошина. – Тернопіль: ТНПУ, 2015. – С. 20-24.
19. Ворошилова С.Т Толерантність як компонент професійної культури вчителя. Наукові записки. / С.Т. Ворошилова. – К., 2017. - С.82-105.
20. Герасимов С.А. Педагогические средства воспитания толерантности у детей школьного возраста / С.А. Герасимов. – Архангельск, 2014. – 169 с.
21. Грива О.Л. Оценка эффективности формирования толерантности у детей / О.Л. Грива. – М.: Социальная педагогика. – 2015. – № 3. – С. 8-25.
22. Диагностика эмоционально-нравственного развития. / Ред. и сост. Дерманова И.Б. – СПб.; КАРО, 2012. – 135 с.
23. Иванова, Е. М. Формирование новой культуры отношений: воспитание толерантности у учащихся начальных классов. / Иванова Е. М. // Начальная школа. – 2016. - № 3. – С. 11-25.
24. Коберник Г.І. Формування толерантності молодших школярів. Збірник наукових праць / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. – Умань: Софія, 2017. – 259 с
25. Койкова Е. Виховання толерантності у молодших школярів в умовах полікультурного простору / Е. Койкова. – К., 2018. – 218 с.
26. Корінний М.М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М. Корінний, Ф. Шевченко. – К.: Україна, 2013. – 361 с.
27. Кривенко В.Т. Генезис становлення толерантності як педагогічної проблеми. / В.Т. Кривенко. – Харків: ХДПУ, 2017. – С. 65-79.

28. Левченко Е.Г. Формирование толерантности личности: Методическое пособие/ Е.Г. Левченко. – Братск: ГОУ ВПО «БрГУ», 2015. – 189 с.
29. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 2017. – № 11. – С. 46–64.
30. Маленкова Л.В. В одном классе - два разных мира. / Л.В. Маленкова. // Народное образование, 2012, № 1. – С.51-755
31. Марченко С.П. Проблема формування толерантності в сучасних дослідженнях. / С.П. Марченко. // Рідна школа. – 2017. - № 3. – С. 18-23.
32. Пагодина А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа / А. Пагодина // История “Первое сентября”. – 2012. – № 1. – С. 4–28.
33. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип / В.А. Петрицкий. – СПб., 2013. – С. 139–151.
34. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности / Под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой и др. – М.:МГУ, 2013. – 112 с.
35. Родионов В.П. Тренинг социальных навыков. / В. Родионов. - Ярославль: Академия развития, 2011. – 141с.
36. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими / Г.У. Солдатова, А.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. – М.: Генезис, 2015. – 143с.
37. Степанов П.В. Воспитание толерантности у школьников: теория, методика, диагностика. / П.В. Степанов. - М., 2013. – 186с.
38. Сухомлинська О.В. Етнопедагогіка – засіб полікультурного виховання / О.В. Сухомлинська // Український оглядач. – 2014. – № 8. – С.22-37.
39. Толерантность и согласие / [под ред. В.А. Тишкова, Г.У. Солдатовой]. – М.: Образование, 2016. – 136с.
40. Українська мова та читання: Підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах)// О.Савченко. – К.: Орion, 2019. – 144с.
41. Уманов С.М. Учитель и ученик: возможность диалога и понимания. / С.М. Уманов. - М.: Бонфи, 2018. – 112с.
42. Хейнс У. Мой мир и я. Путь к единению. / У. Хейнс, М. Станеки-Козвоски. // Международный Фонд Образования. – М., 2014. – 143с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Анкета самооцінки навичок толерантної поведінки молодших школярів Я. Батрак

Питання тесту:

- Тобі часто роблять зауваження на уроках?
А) часто Б) рідко
- Ти впевнений, що впорасешся з будь-яким завданням?
А) так Б) ні
- Якщо хтось із дітей забув удома олівці, ти поділишся з ним, або він повинен все носити сам?
А) поділюся Б) повинен носити сам
- Ти зазвичай мовчазний або багато говориш?
А) мовчазний Б) багато говорю
- Чи буває так, що ти боїшся сказати правду, тому обманюєш?
А) трапляється Б) ні, такого не трапляється
- Ти завжди слухаєш своїх батьків?
А) так Б) ні
- Якщо тебе попросять допомогти, ти погодишся або можеш відмовити?
А) погоджуся Б) можу відмовити
- У тебе багато друзів?
А) багато Б) мало
- Коли ти граєш з друзями, ти сам пропонуєш в яку гру можна пограти, або чекаєш, коли запропонують діти.
А) пропоную сам Б) чекаю, коли запропонують інші
- Якщо твої друзі грають в дуже гучну та рухливу гру ти приєднаєшся до них, або будеш грати окремо?
А) приєднаюся Б) буду грати окремо
- Зазвичай ти рухливий і галасливий або спокійний?
А) рухливий і галасливий Б) спокійний
- Якщо товариш пропонує пограти в гру, яка тобі не подобається, ти відмовишся або погодишся пограти трохи?
А) відмовлюся Б) погоджуся пограти трохи
- Коли ти граєш, ти любиш щоб в грі все було по-твоєму або намагаєшся домовлятися з іншими учасниками?
А) по-моєму Б) домовляюся з іншими дітьми
- Ти даєш грати іншим дітям своїми іграми або іграшками?
А) так Б) ні
- Якщо хтось із дітей ображений або плаче, ти спробуєш його заспокоїти або не звернеш увагу?
А) спробую заспокоїти Б) не стану звертати уваги
- Буває так, що ти ображаєш інших дітей?

A) буває

Б) такого не буває

17. Якщо з кимось із дітей інші діти не хочуть дружити, ти будеш з ним дружити?

A) буду

Б) ні

18. Якщо над тобою хтось пожартував, ти розлютишся, або засмієшся?

A) розлючуся

Б) засміюся

19. Якщо ти засмучуєшся, ти можеш накричати на кривдника?

A) можу

Б) ні

20. Ти можеш кинутися в бійку?

A) можу

Б) ні

21. Якщо ти дивишся сумний фільм, ти засмучуєшся?

A) так, можу засмутитись

Б) ні, не можу

22. Тобі подобається грати з маленькими дітьми?

A) подобається

Б) не подобається

23. Ти любиш доглядати за тваринами?

A) так

Б) ні

24. Після того як ти пограв, мама часто говорить, що ти забув прибрати іграшки або ти забираєш все відразу?

A) забуваю прибрати

Б) прибираю відразу

25. Ти любиш доводити почату справу до кінця?

A) люблю

Б) ні

**Додаток Б. Методика «Що таке добре і що таке погано»
за І. Дермановою**

Інструкція: спираючись на свій досвід, дайте відповідь на питання:

- 1.Тобі подобається, коли тебе поважають твої однокласники?
 - А) Подобається
 - Б) Не дуже подобається
 - В) Не подобається
2. Що ти робитимеш, якщо побачиш, що твій друг насмітив (а) на вулиці, накидав (а) на землю фантики від цукерок?
 - А) Зроблю зауваження і допоможу прибрати
 - Б) Зроблю зауваження і почекаю поки він все прибере
 - В) Розповім вчителю і нехай він змусить його прибрати
3. Ти взяв (ла) у друга (подруги) книгу і порвав (ла) її, як ти вчиниш?
 - А) Відремонтую книгу або попрошу своїх батьків купити нову
 - Б) Не знаю В) Тихенько віддам, щоб не помітили
- 4.Що ти зробиш, якщо в шкільній їдальні під час їжі розіллеш суп і накришиш на столі.
 - А) Вибачуся і приберу за собою
 - Б) Не знаю
 - В) Нічого робити не буду, є ж прибиральниця
5. Часто ти приходиш в школу в брудному одязі?
 - А) ні
 - Б) Іноді
 - В) Так
6. Як ти вчиниш якщо твій друг або подруга зіпсував (ла) річ вчителя і сховав (ла) її?
 - А) Допоможу вибачитися перед учителем і зізнатися у вчинку
 - Б) Скажу, що треба вибачитися перед учителем і зізнатися у вчинку, але нехай вибачається сам
 - В) Зроблю вигляд, що не помітив
- 7.Часто ти уступаєш місце в автобусі літній людині або жінці?
 - А) Часто
 - Б) Іноді
 - В) Майже ніколи
- 8.Часто ти пропонуєш друзям допомогу в прибиранні класу?
 - А) Часто
 - Б) Іноді
 - В) Майже ніколи

Додаток В. Толерантність, що це? (Сценарій тренінгу)

Мета: ознайомити учасників з поняттям „толерантність”; показати значимість толерантності як якості особистості, важливої для будови позитивних відносин між різними людьми і різними групами; стимулювати уяву підлітків у пошуках власного поняття толерантності.

1.Бесіда про толерантність (5-7 хв).

2. Розминка (10 хв).

Мета: створення невимушеної, доброзичливої атмосфери, підвищення довіри та злагодженості учасників тренінгу.

1. Вправа „Чим ми схожі?”

Учасники сідають по колу. Ведучий вибирає одного з учасників за якоюсь реальною чи уявною схожістю зі своєю рисою та запрошує його до центра кола. Наприклад: у нас з тобою однаковий колір волосся (ми одного зросту, любимо цукерки чи інше). Обраний звертається до кого-небудь із учасників у такий же спосіб, але за іншим чинником. Так продовжується доти, доки усі учасники не опиняться у колі.

2. Вправа „Компліменти”

Ведучий пропонує учасникам говорити один одному компліменти, кидаючи при цьому м’яча: один кидає м’яча іншому та каже йому комплімент, інший, упіймавши м’яча, кидає його тому, кому він хоче сказати комплімент, і так далі. Важливо, щоб компліменти були сказані кожному учаснику.

3. Вправа „Що таке толерантність” (25 хв).

Мета: дати можливість учасникам сформулювати поняття толерантності; показати його багатоаспектність.

Підготовчий етап: написати визначення толерантності на аркушах ватману. На одному боці аркуша написано „Толерантність – це ...”, на іншому – одне з визначень. Перед початком заняття закріпити листки на дошці чи стенді, щоб на лицьовій стороні було написано „Толерантність – це...”, а на зворотному – визначення толерантності:

1. Співпраця, дух партнерства.
2. Готовність миритися з чужою думкою.
3. Повага до людської гідності.
4. Повага прав інших.
5. Здатність поставити себе на місце іншого.
6. Прийняття іншого таким, яким він є.
7. Повага права бути іншим.
8. Прийняття різноманітності
9. Визнання рівності інших.
10. Терпимість до чужого вірування, думки, поведінки.
11. Відмова від домінування.

Ведучий розподіляє учасників на групи по 3-4 чол. Кожній групі треба виробити своє визначення толерантності. Визначення має бути коротким та ємним. Після обговорення кожне визначення виписується на дошці чи листі. Після того, як групи дали свої визначення, ведучий перегортає раніше зроблені

плакати лицем до аудиторії. Учасники мають змогу ознайомитися з ними і висловити своє ставлення до них.

Питання для обговорення:

- Чим відмінні ці визначення?
- Чи є щось, що об'єднує які-небудь із запропонованих визначень?
- Яке визначення найбільш вдале?
- Чи можна дати одне визначення толерантності?

В процесі обговорення зверніть увагу на те, що:

- поняття „толерантність” багатостороннє;
- кожне з визначень висвітлює якусь одну з граней толерантності.

4. Вправа “Емблема толерантності”

Мета: продовження роботи з визначення толерантності, розвиток фантазії та способів самовираження.

Допоміжні матеріали: папір, кольорові олівці чи фломастери.

Ведучий зауважує, що учасники виробили свої визначення і ознайомилися з існуючими. Обговорення йшло на інтелектуальному рівні. Наступна вправа дозволить підійти до цього поняття з іншого, художнього, боку: учасникам пропонується створити емблему толерантності.

Після завершення роботи учасники роздивляються малюнки один одного. Після ознайомлення з результатами творчих робіт учасники розподіляються на групи на підставі схожості малюнків. Кожна група пояснює, що спільного в їхніх малюнках. Заключний етап – презентація емблем кожної групи.

Додаток Г. Ігри на виховання толерантності молодших школярів

Дидактично-розвивальна гра «Правова веселка»

Мета: виховувати почуття власної гідності та повагу до оточуючих. Узагальнити знання дітей про систему прав. Формувати свідоме особистісне ставлення до кожного права та здатність передати його зміст у малюнку.

Матеріал: картки-схеми, кольорові олівці.

Попередня робота: розповідь вихователя про систему правових відносин в Україні; розповіді з власного досвіду дітей; розгляд проблемних ситуацій та сюжетних картин.

Завдання: знайти піктограму до даного права і передати його зміст у малюнку.

Гра «Хоровод»

Ти і я, я і ти – всі ми друзі назавжди!

Посміхнись (підморгни) тому, хто праворуч, посміхнись тому, хто ліворуч.

Нам з тобою весело іти!

Гра «Я не повинен»

Діти розглядають сюжетні картинки, пов'язані з правильними і неправильними взаємовідносинами в системах: дорослий – дитина; дитина – дитина; дитина – навколишній світ. Відбираються ситуації, які не повинні бути у взаємовідносинах між людьми, людиною і природою тощо. У відповіді дитина використовує шаблон “Я не повинен...”.

Гра «Будь доброзичливим»

Педагог розповідає про те як важливо бути доброзичливим. Запитує дітей, чи знають вони, що означає це поняття. Чи можна його побачити, доторкнутися? А як можна його відчутти? Учитель пояснює, що доброзичливість – це не просто приємне, добре і ввічливе слово, це бажання зичити людям щось хороше, це добра участь і щира допомога тому, хто цього потребує, це те, що зігріває того, кому важко і сумно. Далі дорослий роздає дітям паперові різнокольорові квіти і пропонує їх подарувати один одному, уявляючи, що таким чином вони зичать іншому щось приємне і добре. Учитель наголошує, що робити це потрібно ніжно, легко і радісно.

Гра «Хто ти?»

Учням пропонують познайомитись із найголовнішою для себе людиною у світі, портрет якої знаходиться у «чарівній скриньці». Школярі зазирають у неї і бачать там власне відображення у дзеркалі, що там сховане. Далі задаються запитання:

- Хто ти? Розкажи про себе.
- Чим ти схожий з іншими дітками? Чим відрізняєшся?
- Що ти вмєєш, що знаєш, що можеш?
- Що у тебе не виходить?
- Що хотів би змінити?
- На кого хочеш бути схожий?

Гра «Створи свій герб»

Учням пропонують створити свій герб. На ньому може бути зображено на фоні улюбленого кольору символи, що відображають твої найголовніші якості, уміння, мрії, уподобання.

Гра-бесіда «Нам потрібні відмінності»

Дітям пропонувалося уявити, що вони відправляються на невідому планету, і їм потрібно взяти з собою партнера. «Яким би ви хотіли його бачити? Чи важлива його зовнішність? Чи було б вам цікаво, коли б жителі іншої планети нічим не відрізнялися (ні зовнішнім виглядом, культурою, традиціями) від нас? Що б ви відчували (радість, інтерес, здивування)? Чому?»

В кінці дітям давали питання: «Чому в світі так багато людей і всі вони різні?», «Чому ми повинні бути терплячими до інших людей?»

Дидактична гра «Скажи без слів»

Діти жестами і мімікою виражають любов, дякують, вітаються, прощаються, пропонують сісти, пройти, вибачаються, запрошують до танцю тощо. Потім підходять до ігрового куточка, кожен вибирає паперову ляльку, яка сподобалась (немовля, дівчинка, хлопчик, мама, тато, дідусь, бабуся, чорношкірий хлопчик, лялька в українському вбранні, в англійському костюмі, «гуцулка», «китаянка», «грузинка» тощо), і демонструють одноліткам своє ставлення до вибраної ляльки без слів, після «прочитання» іншими жесту і міміки озвучують свої дії.

Гра «Світове вітання»

Учням пропонується без слів привітатися прийнятими в різних країнах способами: Китай – легкий уклін зі схрещеними на грудях руками. Франція – рукостискання і поцілунок в обидві щоки. Індія – легкий уклін, долоні витягнуті з боків. Японія – легкий уклін, руки і долоні витягнуті з боків. Іспанія – поцілунок в щоки, долоні лежать на передпліччях партнера. Німеччина – просте рукостискання і погляд в очі. Малайзія – м'яке рукостискання обома руками, торкання тільки кінчиками пальців. Ескімоська традиція – потертися один об одного носами.

Гра «Моя сім'я»

Учням пропонується принести фотографії своєї сім'ї або намалювати членів своєї сім'ї, а потім розповісти про них

Гра «Привітання без слів»

Вітати всіх оточуючих без слів за допомогою міміки і жестів, при цьому чітко виконуючи команди ведучого. Можливі команди: привітатися очима; привітатися мізинцями; привітатися п'ятами; привітатися вухами і т. д. Ця гра розвиває фантазію, уяву, готовність експериментувати з образом

свого Я. Почніть з дітьми ходити по групі, висловлюючи свій настрій ходою, а потім по команді висловіть інший настрій ходою.

Гра «Добрий ангел»

Заздалегідь необхідно приготувати по одній картці для кожної дитини. Кожен учасник пише своє ім'я на картці, якщо діти ще не можуть написати своє ім'я, то можна використовувати маленькі фотографії дітей, наклеєні на картки. Потім картки складаються в один непрозорий мішок. Гравці витягують з мішечка по одній картці з ім'ям або зображенням учня. Імена, написані на картці, що не вимовляються. Завдання кожного учасника в тому, що він протягом тижня повинен

стати добрим ангелом для того дитини, чиє ім'я вказано на картці. Необхідно зробити якесь добре діло, сюрприз так, щоб не видати себе. Наприкінці тижня підбиваються підсумки: Хто був твоїм добрим ангелом? Чи приємно було приймати подарунки? Чи складно було подарунки робити самому?

Гра «Дерево толерантності»

Візьміть кожен по листочку і напишіть на них, що, по-вашому, треба зробити, щоб школа стала простором толерантності, тобто, щоб відносини в ній стали якомога більш толерантними. (Учні на листочках паперу у формі листочка якогось дерева пишуть, що треба зробити, щоб школа стала

«Простором толерантності», листочки наклеюються на символічний малюнок дерева без листя, він вивішується у класі.)

Гра «Чарівна крамниця»

– Уявіть, що існує лавка, в якій є вельми незвичайні «речі»: терпіння, поблажливість, прихильність до інших, почуття гумору, чуйність, довіра, альтруїзм, вміння володіти собою, доброзичливість, гуманізм, уміння слухати, допитливість, здатність до співпереживання.

– Я виступлю в ролі продавця, який обмінює одні якості на інші. Беруть участь усі бажаючі. Викликається учасник. Він може обрати одну або декілька «речей», яких у нього немає. (Це ті якості, які, слабо виражені у

даного учасника). Наприклад, покупець просить у продавця терпіння. Продавець з'ясовує, скільки і навіщо йому потрібно, і в яких випадках він хоче бути терплячим. В якості плати продавець просить щось взамін, наприклад, той може розплатитися почуттям гумору, якого у нього в надлишку.

Гра «Кожен має право на повагу»

Варіант 1. Педагог пропонує дітям розглянути картки, на яких зображені герої знайомих казок.

Завдання: об'єднати у пари позитивного та негативного героя; назвати казку; пояснити, які права були порушені.

Варіант 2. Педагог пропонує уважно розглянути картки з героями казок та піктограми з правами дитини.

Завдання: розкласти піктограми тих прав, що були порушені стосовно кожного героя казки, обґрунтувавши свій вибір.

Варіант 3. Педагог пропонує дітям обрати казкового героя.

Завдання: розкласти піктограми з емоціями відповідно до того, які емоції викликає даний герой у дітей, пояснити свій вибір. Назвати емоції.

Гра «Казкові герої та їхні права»

Варіант 1. Педагог пропонує дітям розглянути картки, на яких зображені персонажі знайомих казок, об'єднати у пари позитивних та негативних, назвати казку, пояснити, які права були порушені.

Варіант 2. Педагог пропонує дітям уважно розглянути картки з персонажами казок та піктограми з правами дітей. Під картками із зображенням персонажів дитина має викласти піктограми тих прав, які були порушені стосовно цього персонажа, свою думку пояснити.

Варіант 3. Педагог пропонує дітям біля кожного персонажа розкласти картки із зображенням емоцій, характерних йому і тих, які він викликає. Свій вибір пояснити, назвавши емоції та відтворивши їх за допомогою міміки та жестів.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Михайлова Ірина Вячеславівна
учасник(и) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання,
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

14.05.20
(дата)

(підпис)

Ірина Михайлова
(ім'я, прізвище)

ДОВІДКА
про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці
кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр
спеціальності 013 Початкова освіта (денна форма)

Автор роботи	Михайлова І
Назва роботи	Педагогічні умови виховання толерантності учнів початкової школи
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Гриценко І.В.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002567819
Результати перевірки	Схожість 0%